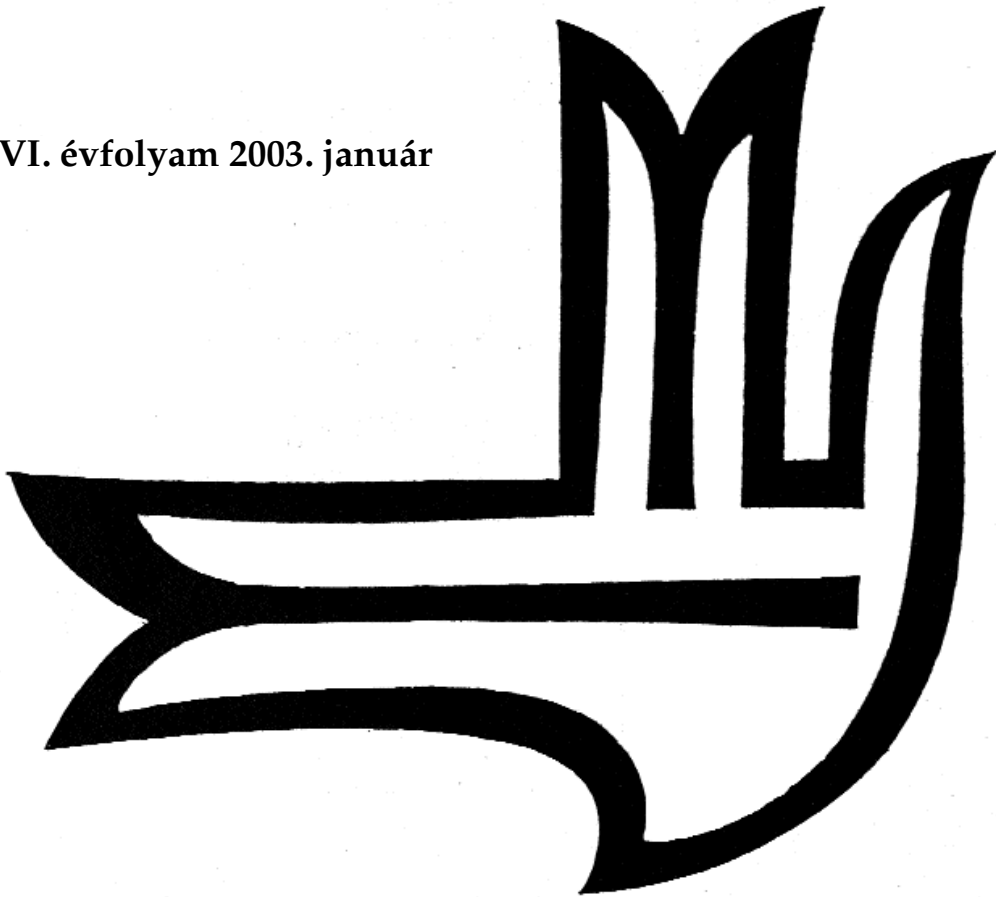

Művelődés|1

LVI. évfolyam 2003. január

Régióink magyarsága
és a hagyományos
iparművészet
Rajzoktatás Kolozsvárt,
a Farkas utcában
Backamadarasi
Kis Gergely
A magyar tanítóképzésről
Úz-völgyi
határórballada

Művelődés

KÖZMŰVELŐDÉSI
FOLYÓIRAT

A szerkesztőség:
SZABÓ ZSOLT
(főszerkesztő)
GÁBOR DÉNES
MURAD BETTY
SÜTŐ FERENC

Postacím:
3400 Cluj-Napoca
P-ța Unirii Nr. 11., ap.7
C.P. 201
Tel./Fax: 00-40-264/191267
E-mail:
muvelodes@mail.dntcj.ro

Bankszámlaszám:
Redakció Művelődés
Trezoreria Cluj
50.09.954.99.09

Lapszámunk támogatói:
a Művelődés- és Egyházügyi
Minisztérium, a Művelődés
Egyesület, valamint:

ISSN 1221-8693
Készült a kolozsvári Garamond
nyomdában

Tartalom

Sütő Ferenc: Derüljünk vagy boruljunk?	3
Boér Jenő: Temesvári tudósarc	4
Kusztos Tibor: Régióink magyarsága és a hagyományos háziipar	6
Galéria	
Orbán István: 222 év rajzoktatás Kolozsvárt, a Farkas utcában	9
Vadrózsa	
Peti Lehel: Beavatás	15
Tekse Antal: A kaláka Csíkszentmártonban	17
Enciklopédia	
Pálfalvi Attila: Backamadarasi Kis Gergely (1737–1787) emlékezete	19
Bakos István: A magyar tanítóképzésről	21
Játékszín	
Sylvester Lajos: Úz-völgyi határórballada	23
Keresztes Erzsébet: Határórballada	24
Könyveinkről	30

Lapszámunkat a 222 éves kolozsvári rajzoktatás
dokumentumaival illusztráltuk.

Női portré. Handler Dániel
VI. (gimnáziumi) o. t. ceruzarajza
1926 (Diviaczky Rezső diákja).

DERÜLJÜNK VAGY BORULJUNK?

Néhány napja egy újabb számjeggyel jelezzük időbeli helyzetünk változását, noha még nehezen áll rá a kezünk a 2003 írására, a boldognak kívánt új év elkezdődött, és felkelti bennünk azt a várankozást, amely egy új könyv megkezdéséhez hasonlatos. Mi lesz benne? Milyen lesz a vége? – ilyen vagy ezekhez hasonló kérdések fogalmazódnak meg bennünk, és nem tudjuk, örülünk vagy sem. Mohó kíváncsiságunkat korlátozza az a tény, hogy a feltételezett könyv történetébe vagyunk zárva, hiszen naponta írjuk, olvassuk, éljük.

Az idéntől hol jobb, hol rosszabb időszakok megélése, írásba foglalása, őrzése, mentése vagy felejtése után 55. születésnapjára készül a Művelődés. Bár nem a januári lapszám feladata összegezni e periódus hozadékait, mégis van némi elfogódottság bennem, ha erre a tisztes korra gondolok. Parafrazálva Herakleitoszt úgy vélem, nem léphetünk kétszer ugyanabba a(z év)folyamba. Azaz, a szerepeink egyediek és megismételhetetlenek, tehát nem mellékes, hogy az idén is mivel írjuk tele az egyelőre ismeretlen/megíratlan könyvet.

Ha körülnézünk, mind biztató, mind elbizonytalanító jelek jócskán akadnak, akár a szűk, akár a tág horizontra tekintünk, illetve ha a politikai, gazdasági kulturális, morális vagy csak egyszerűen a közösségi közérzetet vesszük figyelembe.

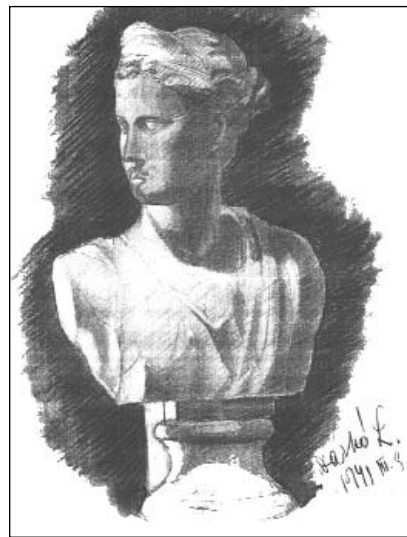
Olvasom kedvenc román nyelvű politikai hetilapomban, hogy immár inkább a kultúrával foglalkoznak többnyire, hisz úgy tűnik politikailag felnőtt ez az ország. Nem volt könnyű az út idáig, és sokáig nem hittünk visszafordíthatatlanságában. Ma paradox módon az a politikai tömörülés vezeti a (látszat?)stabilizálás felé az országot, amely mind a jobb, mind a bal szélsőség felé eltántorodott. Továbbá, mondja régi jó barátom, hogy kedvezőek a kilátások új vállalkozás beindításához, ehhez járul hozzá az irányadó kamatláb csökkentése, illetve alacsonyabb inflációs előrejelzés. A Nyugat-atlanti Szövetségbe meghívták, az Európai Unió is viszonylag kedvező határidőt jelölt ki, nem beszélve arról, hogy a számunkra érzelmileg, szellemileg, de gazdaságilag is sokat jelentő Magyaror-

szág teljes jogú tagsága már nem kérdéses jövőre. Ezek lennének a jó kilátások.

És mégis, rosszkedvünk tele nem akar enyhülni. Nem csak azért, mert mi magyarok, de még inkább mi erdélyiek hajlanánk a borulátásra, de rossz a világban a hangulat. A félelem és a gyanakvás elterjedt. Samuel Huntington rossz álma, miszerint a soron következő konfliktus vagy összecsapás a kultúrák alapvető különbözősége miatt keletkezik, úgy tűnik, beteljesíti önmagát. A küszöbön álló újabb öböl-háború, nem a fennmaradásért, nem övédelemből, gazdasági érdekből, hanem morális okokból fog kitörni, csak az a kérdés, hogy kinek a mércéje szerint mérünk, mert nemhogy a szembenálló felek, de az egy oldalon levők sem egyformán mérlegelnek. Jóllehet távolinak tűnik – legalábbis földrajzilag – a probléma, de visszahatásai máris vannak egy olyan globális gazdaságban, melyben a főszereplők közti bizalomhiány nagyon hamar tovagyrúzik, és ha egyebütt nem, de az általános drágulásban mi is érezni fogjuk.

Amikor nemrég egy táskányi pályázattal Budapesten jártam, mondhatni teljes ezévi egzisztenciánk kérelmét adtam át, arról panaszkodtam, hogy mennyire más-ként tervezhetnék a lap idei működését, tematikus számait, a hozzá kapcsolódó műhelymunkákat, rendezvényeket, ha nem volna ez az örökös félelem az egyetlen tollvonástól, ami kedvező vagy kedvezőtlen volta függvényében jelenthet létező vagy nem létező munkahelyet négy-öt embernek, megírt, összegyűjtött olvasnivalót vagy ennek hiányát néhány ezer érdeklődőnek. Erre valaki azt mondta: hja, ilyen időket élünk, ezt kell elfogadni, ezzel kell megtanulni együtt létezni. Bár kevés az ereje a szónak a mindenféle hatalom (beleértve a sokszor közhelyszerűen emlegetett körülmények hatalmát is) által gyakorolt elefánt- vagy rinocérosz-mozgás azonnali hatályú megszelídítésére és netán táncá, szertartássá történő átalakítására, mégis alapvető reakciója ez a kultúrának, az emberi észnek.

Hadd említsem erre példaként a lapszámunkban helyet talált összeállítást az ezelőtt ötvenki-

Darkó László VII. o. t. szentanulmánya gipsz mintadarab után. 1941. III. 9. (Debitzky István).

lenc évvel az Űz völgyében történt események emlékezetéről. A naplórészletek és a népdalok oly módon dolgozzák fel a traumát (számomra külön jelentőséggel telítődik az által, hogy anyai nagyapám ott szerzett egész életére kiható sérülést), hogy a megtörtént valóság felidézéséhez hozzárendelik az időtől és történetiségtől elemelkedő szellemi alkotást, az egyéni bánatot, büntudatot közösségi szimbólummá nemesítik, az időben megrekedt megváltozhatatlan eseményt, az (újra) éneklés és mesélés áramló folyamatába csatolják. (Ugyanez a téma vetődik fel a nemrég irodalmi Nobel-díjat szerzett magyar alkotás, a Sorstalanság kapcsán is.)

Úgy gondoltam, hogy ezévi bevezetőmet vidámra, derűsre fogom hangolni, most, hogy ez nem sikerült maradéktalanul, Hamvas Béla szavaival igyekszem derűs, kedélyes évet kívánni mindannyiunknak: „A derű megfoghatatlan, meghatározhatatlan. A derű a kedély dolga, nem az ösztöné. A kedély a lélekben ül, angyal, mindig nő, leány, jázminfehér bőre van és lehetetének olajillata. Beatrice és Dulcinea, néha Puck, néha Antigone. A derű kék, mint az ég májusban, a virágzó jázmin fölött. Nem akkor vagyok valódi, ha az ösztönömmel, hanem ha kedélyemmel élek. Az ösztön mindig gondoskodik: »a holnap, a holnap«. A kedély ideje a pillanat, és csak a pillanatban való teljes jelenlétből fakad valódi jövő.”

SÜTŐ FERENC

Temesvári tudósarc

Egy gyárvárosi tömbház második emeletén találtam meg Temesvár híres-neves tudósát, dr. König Frigyest, bár sokáig úgy képzeltem, hogy csendes, kertészcsaládi házában lakik. A későbbiek során kiderült, valóban így is volt még nem is olyan régen. A Ceaușescu-féle házrombolási és tömbházépítési terv során – szintén a Gyárvárosban – egészséges kórházát bontották le. Az irodai tervezők – akik még véletlenül sem jártak kint a terepen – kényénekedvénnek esett áldozatul az a lakhely, amely egy ilyen kiváló természetbúvár és entomológus igényeinek optimálisan megfelelt. Az is kiderült, hogy most már nem is olyan fájdalmas, hisz a kilenc évtized alatt ez már a harmadik ház, amelyet a város lebontott, senkit sem érdekelt, hogy milyen érzésekkel távozik onnan az ember – aki itt élte le élete egy részét –, látva házát, lakását lerombolva. Szerencsés természete és nagyszerű alkalmazkodó képessége révén itt, a tömbházban is feltalálta magát. Szerető családja körében újból dolgozik, ír, levelezik és rendszerez. Több kül- és belföldi intézménnyel, múzeummal, tudóssal és népszerűsítő-tudományos lappal tartja a kapcsolatot. Fáradhatatlan ember, aki hatalmas energiával és akaraterővel rendelkezik. Idejét, energiáját, kényelmét nem kímélve dolgozik ma is, szinte látástól vakulásig, sokszor tovább is. Ez egyben éltelem is. Íme, dióhéjban dr. König Frigyes alakja. De lássuk, hogyan alakult élete, honnan, milyen forrásokból meríti életterejét, örökmozgó, örök fiatal voltát.

– *Hol született, kik voltak a szülei, hogyan emlékszik vissza családjára, az iskolai évekre? – kezdtem az adatok lejegyzéséhez.*

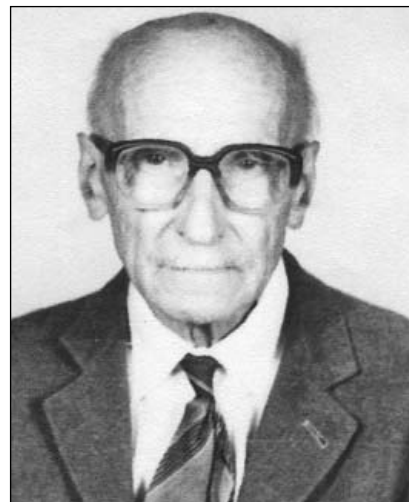
– 1910-ben születtem Temesváron, a Gyárvárosban, polgári családban. Édesapám szász származású adóhivatali tisztviselő, édesanyám magyar család sarja, egyébként okleveles tanítónő. Ez a kettősség végigkísért életemen, e kettős származás, e kettős nyelv, valamint e kettős kultúra. Otthon a családban magyarul beszélünk, de valamennyien jól tudtunk németül is. Ez természetes is volt akkor,

hisz az osztrák–magyar monarchiabeli Temesváron a többnyelvűség volt a divat. Hárman voltunk testvérek, mindhárman fiúk.

Iskoláimat a Magyar utcai elemiben kezdtem, majd a piaristáknál folytattam – hasonlóan apámhoz, aki szintén itt érettségizett – az V.-tól az érettségig, 1921 és 1928 között. Itt fogalmazódott meg bennem, hogy biológus vagy természetrajztanár leszek. Komoly bátorítást kaptam dr. Tókécs Lajos természetrajztanáromtól, aki észrevette, hogy ez a szenvedélyem. Bár szüleim jólkereső emberek voltak, a rendszerváltozás és az akkori gazdasági, politikai helyzet miatt le kellett mondjak – egyelőre – erről az álmomról.

– *Hogyan alakult sorsa a továbbiakban?*

– Lakatosinas lettem, érettségivel, 1928–1930 között, egy gyárvárosi privát cégnél, ahol igyekeztem a kazántisztogatáson, az esztergályoságon, kovácsoláson és villanyserelésen át mindent megtanulni, elsajátítani. 1930-ban egyéves németországi ösztöndíjat kaptam a szászországi Chemnitzbe, ahol rengeteg új dolgot láttam és tanultam. Hazatérésem után a temesvári Standard harisnyagyárban helyezkedtem el, előbb munkásként, majd nagyon rövid idő múlva mesterként. Itt dolgoztam 11 évig, majd önálló kisiparos lettem, saját műhelyt nyitottam és vezettem egészen az államosításig, 1952-ig. Ekkor kénytelen voltam újból kenyérkereseti lehetőség után nézni. Az egykori Bozsák, később Tehnometal gyárban vasesztergályos, majd néhány hónap múlva csoportvezető lettem. Innen iratkoztam be 44 éves fejjel az egyetem biológia karának látogatás nélküli szakára, Bukarestbe, amelyet öt év után sikerrel be is fejeztem. Még néhány évig kitartottam előbbi munkahelyem mellett, ahol tiszteltek, becsültek és szerettek, de 1966-ban, amikor meghívtak egy, most már „szakmábvágó” állásba, elfogadtam és átköltöztem. A Bánsági Múzeum Természetrajz részlegén lettem muzeográfus, vagy ahogy ezt helyesen magyarul mondják, múzeumőr, megteremtve itt a párezres nagyságú

Dr. König Frigyes

lepkegyűjteményt, amellyel nem sok múzeum büszkélkedhet. 1975-ben, a korhatárt jóval túlhaladva, vonultam nyugdíjba, de a mai napig is be-bejárok, teszkeszek s dolgozom nekik.

– *Őn arról is nevezetes, hogy szinte 70 éves korában doktorált. Hogyan történt ez?*

– Pontosabban 68 évesen védtem meg doktori disszertációm szakterületemen, ahol nyugodtan állíthatom, nem sok vetélytársam volt. Kezdetben nem volt szándékom, de miután főnököm is ledoktorált, bukaresti kollégáim szegtek nekem a kérdést: „Te miért nem doktorálsz le?” – Nekivágtam, le tettem sikerrel, vizsgáztatóim nagy-nagy elismerése közepette. Az elismerés – állíthatom – nem csak koromnak szólt.

– *Hogyan lesz valakiből lepkész vagy tudományosan lepidopterológus?*

– Nekem már gyermekkoromban ez volt a szenvedélyem, ezzel a hajlammal születni kell, mondhatnám úgy is, hogy ezt az ember génjeiben kell hordozza. Erőszakal senkiből sem lesz jó lepidopterológus. Ezt a munkát csak alaposan szabad csinálni, szívvel-lélekkel, tudás és tapasztalat kell hozzá. Univerzális tudomány; biológián, anatómián, földrajzon kívül még egy kis történelem is szükséges hozzá. Hisz az Újvilágból áthozott fajok évszámokhoz kötődnek.

– *Mit hozott Önnek az élete folyamán ez a szenvedélye?*

– Igen sokat. Ne tűnjön szerénytelenségnek, először is nevet ezen a területen, sok-sok elégteltelt, bel- és külföldi elismerést.

Emellett számos csodálatos élményt a természet öln, valamint rengeteg külföldi ismeretséget, meghívást és utazást. Két könyvnek vagyok a szerzője, több kötet társszerzője, számos kiállítást szerveztem és mutattam be, megteremtettem a Bánsági Múzeum lepkegyűjteményét és otthon saját gyűjteménnyel büszkélkedhetem, 65 tudományos dolgozatomban jelent meg nyomtatásban magyar, román, német és angol nyelven. És, ha az erőm, egészségem engedi, még újabakkal is szaporítom.

Szerénysége miatt már nem említette nagy érdeklődésnek örvendő tudományos-népszerűsítő előadásait, amelyeket rendszerességgel tart az Örmös Zsigmond Társaság, valamint a Német Fórum ülésein. Kívánjunk neki még számos esztendőt, sikert, erőt és egészséget.

(A 90-es években készített interjú a mai napig sem veszített időszerűségéből, mondanivalójából.)

*

Az unoka emlékezik

– *Subjektív portré dr. König Frigyes temesvári entomológusról* –

Megdöbbenéssel értesültünk dr. König Frigyes haláláról. Bár valamennyien tudtuk, hogy kilencvenes éveiben jár, edzett, egészséges embernek képzeltük, akit még hosszú ideig el fog kerülni a betegség, a halál. Sajnos, nem így volt, a betegség ágyának döntötte, ahonnan már többet nem kelt fel. Halála nagy veszteség számunkra, valahogy mindenki saját halottjának is tekintette. Alakjáról, munkásságáról többször is írtam, most mégis műépítész unokáját kérdezem, hogy hogyan él benne a nemrég eltávozott nagyapa egyénisége, emléke. Innen a szó tehát König Ferencé.

– Bár már néhány hónap eltelt halála óta, még a mai napig sem tudom elhinni, hogy ő már nincs közöttünk. Hisz éveken keresztül úgy élt bennem, mint egy egészséges, fürgé, virgoc ember. Velünk gyerekekkel szemben, értem ez alatt nővéremet és engemet, az unokáit, mindig megtartotta a három lépés távolságot. Nem volt egy szentimentális alkat, ami nem jelentette azt, hogy nem szeretett volna bennünket. Ezt inkább sejtettük, mint éreztük nála. Hisz

mindkettőnkkel szemben szigorú és igényes volt. Sokat kért és nem nézte el vétkeinket. Ha történetesen későig kimaradtam, mindig aggódott értem, ezért tudom, hogy szeretett és büszke volt rám...

Szenvedélyesen szerette és végezte munkáját. Sokszor annyira belefeledkezett munkájába, hogy az idő múlását sem észlelte. Többször is megtörtént, hogy szüleimmel keresésére kellett indulnunk, mert 2–3 órát is késett otthonról, annyira lekötötte az, amit csinált.

Már kisgyermekként jártam előadásaira. Büszke voltam, hogy ezek annyira alaposak, érdekesek és sokoldalúak voltak. Órákon át tudott munkájáról, szenvedélyéről, hobbjáról beszélni. A mondatokat csak fűzte egyiket a másikhoz, nem kellett keresnie a szavakat, gondolatokat, azok jöttek egymás után. Aztán az előadások végén, miután befejezte mondanivalóját, újból az a szerény, igénytelen ember lett belőle, akit valamennyien ismertünk. Komoly viselkedése, halk beszéde és alapos tudása mindenkiben tiszteletet, megbecsülést keltett.

Tudtam róla, hogy nagyon ragszkodik Temesvárhoz, főként a Gyárvároshoz, ahol született és életének nagy részét töltötte. Ezért nem ment innen soha el, bár apai ágon német származású volt, az emigrálás gondolata csak gondolat maradt...

Már felnőtt ember volt, családapa, amikor biztatásra beiratkozott az egyetemre, hogy aztán kiváló eredménnyel végezze el. Gyermekkori álmát igen későn, de megvalósította. Érdeklődési területének doktora, egyik hazai kiválósága lett. Cikkei, tanulmányai, könyvei jelentek meg, népszerűsítő előadásokat, ismertetőket tartott, külföldi konferenciákra járt. Neve közismertté, személye közkedveltté vált, előadásaiért rajongtak hallgatói.

Bár 92 évet élt, még élhetett volna. E kilenc évtized alatt sok mindent megismert, átélt és tapasztalt. Pár éves gyermekként átélte az I. világháborút. Tíz éves fejjel élte át a világégés után bekövetkezett impériumváltást. Fiatalságát a két világháború közötti békebeli időkben élte le, hogy aztán átélje a II. világháború borzalmait, az azt követő kommunizmus sötét éveit és nehézségeit. 1989 után lehetősége volt belekóstolni az „eredeti” román demok-

ráciába is, ami bizony sehogy se tetszett neki...

Hosszú életében vele is sok minden történt. Ezekről szívesen mesélt. Volt úgy, hogy egy méltóságos úr, egy báró hívta meg birtokára, lepkészni és az állomásra saját úri fogatát küldte elébe. Volt úgy, később a kommunista időkben, hogy a rendszer milicistája egy kiszállása alkalmával rajtaütött és amerikai kémként letartóztatta egy erdő szélén, az akkor csak a Winnetou filmekből ismert szerelésben pillangókat kereső és fogó nagyapámat. A milicista – aki órákon át figyelte nagyapámat és csak aztán tartóztatta le – sokáig meg volt győződve, hogy neki van igaza, még akkor is, amikor felsőbb utasításra szabadon kellett bocsátania a békés entomológust. Az is jellemző rá, ahogy egy másik esetben eljár. Egy közös kirándulás alkalmával nagyapám észrevette, hogy a társaság egy része napraforgómagot rágcsál és a héját szétköpködi. Csúnyán leteremtette a társaságot és többek között megjegyezte, hogy a napraforgómag rágcsálása balkáni szokás és nincs helye magyarok között. A társaság tagjai megszegyenülten hagytak fel a rágcsálással és köpködéssel.

Legszívesebben gyermekkoráról beszélt, az Osztrák–Magyar Monarchia éveiről, az akkor tapasztalt dolgokról és eseményekről. Már akkor nyitott szemmel és füllel járt a világban. Az akkor látott, hallott dolgokat aztán elraktározta magában, emlékei közé, hogy onnan egy-egy előadás során érdekességként, furcsaságként vagy megszívlelendő dologként kerüljenek elének.

Nagyon sokat mesélt a Trianon előtti Temesvárról, az akkori rendről, tisztaságról és fegyelemről. Ezek olyan dolgok, amelyek egy életen át megmaradnak az emberben. Főként, hogy az utána következő rendszer sok mindenben eltért az előzótól, romlott a közérkölc, a biztonság. Meghonosult a korrupció, a mindennapi életben szinte minden lépésnél beleütközött az ember. A túléléshez elkerülhetetlenné vált... Megszűnt az adott szó értéke, lassan kihalt a bizalom, az egymásba vetett hit. Az ígéretek sokszor csak ígéretek maradtak. A fegyelem is sokat lazult. Csak egy példát mondanék el, amelyet nagyapám igen sokszor mesélt el előadásain.

A Kossuth (ma Traian) téren, a Gyárváros főterén figyelte meg a Trianon utáni időkben a főtér közepére állított rendőr kinézését, aki bár egyenruhát viselt, de lábán bocskor volt, amelyet spárgával kötözött össze. Na már most, ennek az embernek kellett a rendre vigyáznia, a forgalmat irányítani a sok elegáns, úri ruhában közlekedő városi lakos között. Már kinézésénél fogva sem volt ennek a rendőrnek szava, súlya, respektusa. Milyen más volt a

monarchia-beli rendőr, állandóan kivasalts egyenruhában, fényes csizmával a lábán, akinek már a kinézése is fegyelemre készítette az embereket. Hasonló megfigyelései még voltak nagyapámnak, amelyek segítségével a két rendszer közötti óriási különbséget húzta alá. Ezzel is csak féltését, aggodalmát fejezte ki Temesvárral, szülőföldjével, a várossal szemben, amelyet a maga módján óvott, féltett, vigyázott. Egyike volt a kihalófélben levő igazi lo-

kálpatriótáknak. A hallgatókban is ezeket az érzéseket próbálta elültetni, főként olyankor, amikor Temesvárról tartott előadást. Üzenete az volt, hogy ne hagyjuk kihalni e város európaiságát, érdekeit, ne hagyjuk meghalni szépségét, varázsát! Ezért és még sok másért is, nagyon fog hiányozni nekünk. Nyugodjon békében!

BOÉR JENŐ

Régióink magyarsága és a hagyományos háziipar

Amikor erdélyi magyar népművészetről beszélek nem szándékom elhatárolni azt, az egykori önálló országban élő más etnikumok népművészeti hagyományainak értékeitől. Mivel a magyarság több mint 1000 éve államalkotó szubjektumként van jelen Európában ezen keleti tájain, érthető módon jelentős hatást gyakorolt különösen a vegyes lakosságú vidékek más nemzetiségeire, miközben maga is befogadónaként nyilvánult meg. Talán a Kós Károly-i értelemben vett erdélyiség, transzszilvanizmus igazolja egyben Európához való tartozásunkat is. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a tipikusan európai, mondhatnánk nyugati építészeti stílusnak, a gótikának egyik és egyben földrajzilag legkeletibb remeke a brassói Fekete templom. De a régi magyar és szász erődtített templomok, várak és kastélyok, berendezései, a különböző korok tánca és zenei anyaga, amelyek egykor felsőbb társadalmi körökben voltak divatosak, s amelyeket az alsó rétegek konzerváltak, főleg románok: a Mezőségen, a Kis-Küküllő alsó folyása mentén és más helyeken is. Ezt bizonyítják Martin György megállapításai és Kallós Zoltán pótolhatatlan gyűjtései.

A magyar népi kultúra szakavatott kutatóinak figyelme nem véletlenül fordult Kalotaszeg felé már a 19. század végén, hiszen az itt található népi alkotások őrzik motívumaikban azokat a régi magyar szimbólumokat, amelyeket egykori őseink hitvilága sajátos írásos emlékeinek, a kollektív tudattalan felszínre törő sejtelmes vallásos képeinek tekinthetünk, mint: nap, hold, tulipán, életfa jellegzetes kiábrázolásai. A fafaragászat, bútorfestés, varrottasok és a sajnos egyre fogyatkozó hagyományos építkezés, templomok festett kazettás mennyezetein fellelhető díszítések (bánffyhungyadi csillagnaptár), mindmind egy jelképrendszer lánczemei. Bármilyen tudást hordozzanak is ezek a népművészeti alkotások, meggyőződéssel vallhatjuk, hogy alkalmasak a továbbadásra.

Kalotaszegnek ez az ősi szimbólumrendszere visszautal a keresztyénség felvétele előtti időkre. Érthető tehát, hogy miért kutatta olyan szenvedélye-

sen Kalotaszeg varázslatos kincseit munkatársaival együtt a gödöllői művésztelep alapítója és vezetője Körösfői Kriesch Aladár, aki a kalotaszegi népművészet elemeit akadémikus megoldásokkal ötvözve és plein-air effektusokkal gazdagítva alakította ki sajátos „magyaros” szecessziós stílusát, melyen érezhető a preraffaeliták hatása is, ugyanúgy, mint Kós Károly építészetén.

Hermann Antal a Magyarországi Néprajzi Társaság titkára, az Ethnographia szerkesztője 1890-ben hívja meg először Jankó Jánost Kalotaszegre, aki azonnal kutatásba kezd. Egy évre rá már meg is jelenteti a Kalotaszeg magyar népe című néprajzi tanulmányát.

Aki legtöbbet tett Kalotaszeg népművészetének megismertetéséért, a varrottasok előállításának háziiparrá való fejlesztéséért, az egykori magyargyermónostori református lelkész leánya, Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka volt. Számos világhiállításán mutatta be az ősi tulipános ládákból elővételten, száz évnél idősebb kézimunkák mintái után készített varrottasokat, így 1885-ben Budapesten, 1890-ben Bécsben, 1904-ben Saint Louisban, 1905-ben Milánóban, 1908-ban Londonban és 1909-ben Berlinben. Mint érdekességet említem meg, hogy az Eszterházy Pálné hercegasszony által 1885-ben megvásárolt kézimunka volt az első pénzért eladott darab a kalotaszegi varrottasokból. Gyarmathy Zsigáné magára vállalta a megrendelői réteg ily módon történő megszólítását, az alapanyag beszerzését, az elkészített varrottasok felvásárlását, raktározását, majd a megrendelőkhez való eljuttatását. Ma már szinte hihetetlen, hogy e sokrétű feladat vállalásának hátterében nem a nagy üzlet csábítása, hanem a mások szenvedéseire érzékeny, annak megszüntetéséért tenni is akaró, népe anyagi felemelését feladatának érző ember elkötelezettsége állt, aki így próbált segíteni azokon a gyakran magukra hagyott kalotaszegi gyermekeken, akiknek édesanyjuk idegenben kényszerült munkát vállalni. Így vall erről a Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából című írásában: „És ha eljő az idő, hogy a varrottas egy meggyő-

keresedett háziipar lesz, akkor más képet fog nyújtani a kicsi telkek tája. Akkor az édesanyák nem lesznek kénytelenek odahagyni parányi gyermekeiket." Az idők folyamán végül is sikerült a sanyarú anyagi körülmények között tengődő, a silány talaj miatt gyakran csak követ kapáló kalotaszegiek számára egy kiterelhető megélhetési lehetőséget teremteni. Kezdetben még helyben termelték meg a kenőert, fonták a fonalat, szőtték a vásznat, olyan szepet, amilyent még Székelyföldön sem készítettek – mondta Gyarmathy Zsigáné.

1911-től, Hory Etelka halála után „szakirányító hiányában a varrottasok jellegét megbontó, ritka, széteső mintájú kézimunkák kerültek ki a varrőasszonyok kezéből” (Vasas Samu, Kalotaszeg, II. 1991/7.), 1921-ben Kónya Gyuláné, a magyarvalkói református lelkész felesége vette kezébe az irányítást, aki a faragászat és a festett kazetták néhány jellegzetes motívumával gazdagította a varrottasok mintakincsét. Nyolc év alatt nyolc jelentős kiállításra vitte el a Kalotaszeget fémjelző varrottasokat. A látogatóknak pedig lehetőségük nyílt megcsodálni a nagy figyelemmel és szakértelemmel varrt népviseletet is, amelyről Kós Károly azt tartja, hogy ősi magyar ruházat, különösképpen az asszonyok által hordott muszuj.

E rövid történeti áttekintés után vessünk egy pillantást az 1989-es romániai fordulat utáni gazdasági állapotokra. Évről évre növekedik a munkanélküliek száma, sokan továbbra is a létminimum határán élnek. A helyi háziipar egyre fontosabb szerepet tölt be az emberek életében. Nagyon sok család számára szerény, ám fontos jövedelemforrást biztosít. A munkahellyel rendelkezőknek fizetéskiegészítést jelent. A nyugdíjas szülők sok esetben így próbálják segíteni munkanélkülivé vált gyermekeiket. A határok átjárhatóságát, és a magyarországi hatóságok ellenőrzését kihasználva jó néhányan kisebb vállalkozások elindításához teremtettek anyagi alapot. Hamarosan kibővült a már korábban létező kereskedő réteg, amely a nyugati turisták mozgásával arányosan, azok ízlésgényeihez igazodva árudömpinget hozott létre. Mivel nem működik egy szakemberekből álló zsűrizés, a textíliák közül eltűnt a fodorvászón, elsietetté vált a megmunkálás, elszegényedett a mintakincs. Sok esetben már géppel szegik be az eladásra szánt varrottasokat. Ugyanazt a portékát kínálja minden árus. A giccsek kavalkádjá szédíti el a tájékozatlan turistát, s mivel közülük sokakat (főleg a nyugatiakat) Erdélyből elsősorban a Drakula-mesék érdeklik, hátborzongató faragott-festett figurák népesítik be az útszéli standokat. Kétségtelenül igaz, hogy az eredeti öltéstechnikával hímzett ősi minták olyan időigényes, pontos munkát követelnek meg, amelyet a kirándulásokon souvenir gyűjtő turista nem fizetne meg. Az 1989-es változás után elsősorban tehát Magyarország, a román tengerpart, nem kevésbé egyes nyugat-európai országok, mint Hollandia, Németország, Svájc vált az eladás célterületévé. Ez a kereskedelemre specializálódóknak jelentett nagy előrelépést a jövedelemszerzésben, s csak kismértékben az előállítóknak. Nem javul hát a társadalmi közérzet, amelyre Erdély-szerte elsősorban a folyamatos létszámbeli apadás nyomja rá bélyegét. A kevés keresztlő szűkös örömeivel nem tudja ellensúlyozni a gyakori temetések okozta lemondásra hajlamosító, kisebbségi érzést kialakító lelki terhet a

többségi nemzettel szemben. Mindezt felfokozza a szenzációt hajhászó, elrettentő híreket közvetítő, gyakran békés magyar közösségek megosztását célzó irányított médiák hatása. Közösségbomlasztó ténykedéseiket nem képes ellensúlyozni az egyházi és kulturális kiadványok üzenete. Az RMDSZ inkább a nagypolitika hullámzaiban próbál evezni, érdekvédelmi szerepe többnyire névleges. Vezető elitje mind jobban igényli a feltétel nélküli behódolást a kisebb-nagyobb közösségek képviselői részéről, akikkel szemben a lejáratás, az erkölcsi megsemmisítés eszközeinek igénybevételétől sem riad vissza, ha azok a „hivatalosan” elvárt megnyilatkozások helyett a saját véleményüket fogalmazzák meg. Ez már nem ideológiai harc! Egyfelől az egészséges hagyományokkal szembeesülő – bár a hagyományokra hivatkozó – világpolgárt utánzó ellentmondásos erők, másfelől a Romániában uralkodó gazdasági és kisebbségpolitikai manőverek befolyásolják negatív irányban e táj lakóinak társadalmi közérzetét. Kevés az a néhány értelmiségi, aki képes lenne betölteni a lámpás szerepét, mert maga is világosan lát. Aki hivatali teendői ellátásán túl, hivatásából fakadó kötelezettségeit anyagi ellenszolgáltatás nélkül is maradéktalanul teljesíti. Mivel a szellemi-kulturális élet szervezésében mutatkozó ellentmondások arra a tényre vezethetők vissza, hogy ezen területen gyakran hozzá nem értő önjelöltek próbálják képviselni a kulturális értékeket, anomáliák mutatkoznak a hagyomány szerepének értelmezésében. A világ szeretné az egyház szerepét a materiális megvalósítások síkjára terelni. Így a hívek legtöbb esetben nem a lelki gondjaik, hanem anyagi ügyeik megoldását várják a lelkipásztortól. Felhalmozódnak a belső feszültségek, felborul a test és lélek egyensúlya, fokozódik az egész társadalom idegessége. E téren nagymértékben meghatározóak Románia elmúlt évekbeli gazdasági problémái, mint: magas szintű infláció, a nagy, állami tulajdonban lévő vállalatok privatizációjának következtében rohamosan növekedő munkanélküliség, a jogalkotási folyamat, valamint a privatizációval és a külföldi befektetésekkel kapcsolatos törvények lassúsága, szabályozások kivitelezése, politikai feszültségek, amelyek a gazdasági válsággal egy időben fejlődnek, korrupció, kormányzati botrányok, a pénzügyi infrastruktúra, még nem épült ki teljesen a bankrendszer, az árfolyammozgások miatt nagy a veszélye az átváltásból származó árfolyamvesztésnek, infrastruktúra fejletlensége, az EU értékelése szerint a 10 társult tag közül Románia helyzete a legdrasztikusabb, amely egyrészt a derékba tört reformoknak köszönhető.

Nyilvánvaló szándékom, hogy elsősorban a Romániában élő magyarság életminőségének javítási feltételeit próbáljuk megtalálni, természetesen magyar befektetők segítségével. Ez nem jelenti csak a mások erejére való támaszkodást, hanem feltételezi saját energiáink mozgósítását is. Az elmúlt évszázad során, különösen a Trianoni diktátumot követően, nagyon sok erdélyi kezdeményezés született az otthonmaradást biztosító anyagi és szellemi feltételek létrehozására. Úgy gondolom nem érdemtelen, ha néhány mondat erejéig megpróbálom felvázolni Kós Károly életművének messze mutató példáját. Útbiztosítóak lehetnek az építészeti tervező, író, néprajzkutató, könyvkiadó, lapszerkesztő, nyomdász, képzőművész, tanár, közéleti személyiség otthonterem-

tő, közösséget építő erőfeszítései. Felismerte azt a valóságot, hogy Erdélyben a különböző nyelvet beszélő népek történelmi helyzetüknél fogva egymásra vannak utalva. Ezt az egymásrautaltságot úgy próbálta felfogni, hogy ne egymás ellen, hanem egymást segítve használják fel azokat a bennük feszülő energiákat, amelyekkel nem országrombolókká, hanem országépítőkké válhatnak. Ehhez azonban nem a kultúrák és hagyományok összemosására, hanem különbözőségük megőrzésére biztat. Elképzeléseit ma nyugodtan autonómia-törekvéseknek is tekinthetnénk. Sajnos ezek nem valósulhattak meg a Trianon utáni román nemzethomogénizáló politizálás miatt, amely minden gazdasági intézkedését is ennek a célnak rendelte alá. Kós Károly nemcsak a tervezések, hanem a mindenkori újakezdések, megvalósítások embere volt. Amikor egyes vezéregyéniségek (mint ahogy az 1980-as években is) reményvesztetten hagyták el Erdélyt, hogy aztán később a megtalált lehetőségek biztonságából visszabeszélve osztogassanak okos tanácsokat azoknak, akiknek szerintük kötelességük megtartani életük árán is a drága szülőföldet – ő akkor tért vissza, kétszer is, otthagya a tisztas megélhetést és megbecsülést ígérő egyetemi tanári állást. Megpróbálkozott a mezőgazdaság megszervezésével, felvállalta a református egyház világi irányítását, egyszóval személyes életpéldával bizonyította vezérelvét: minden körülmények között dolgozni kell!

Nyilván más időkben élünk, de hasonló gondokkal küszködünk. Az Erdélyben élő etnikumok létszám-beli aránya lényegesen megváltozott. A Ceausescu-rezim emberkereskedelme révén elenyészőre csökkent a németajkúak létszáma, a demográfiai összetételt az iparosítás címszó alatt a románok javára erőszakosan megváltoztatták, de nekünk mégis meg kell találnunk azt a pontot, ahonnan elindulhatunk a jövő felé. Mindenek előtt el kell végeznünk a ma-gunk revízióját. A realitások figyelembevételével újra kell gondolnunk a lehetőségeket. A múlt tapasztalatait újraértékelve, a jelenlegi keretek között kell jövőnk stratégiáját kidolgoznunk. Ellenkező esetben az egyéni érdekeket mindenáron érvényesítő taktikázásoknak válunk áldozataivá. A Bethlen Gábor-i idők példáját felelevenítve nem lenne érdektelen visszahívni azokat a külföldön magas képzettséget nyert, még fiatal értelmiségieket – természetesen képességeiknek és felkészültségüknek megfelelő állást biztosítva –, akik már nyelvi ismeretekkel és nemzetközi tapasztalatokkal rendelkeznek.

Nagy szerep hárul az egyénekre, de különösképpen a szűkös pénzügyi keretek közé szorított önkormányzatokra, hiszen az egészséges helyi kezdeményezések kidolgozásához nem kell pénz, de a kivitelezéshez is csak akkor lehet támogatást remélni, ha azok beleilleszkednek egy átfogó európai regionális programba. Kalotaszeg természeti adottságai jó alapot biztosítanak az idegenforgalom fellendítéséhez, mint ahogy az egész Székelyföld is. A többnyire le-gelős dombvidék az állattenyésztésnek kedvez. Ha a fajállatállomány felerősödik a hús- és tejfeldolgozás jövedelmező kereseti lehetőségét kínálja. A környező erdők biztosítják a feldolgozáshoz szükséges nyersanyagot, új munkahelyek létrehozását a bútorgyárak beindításával, a befektetőknek pedig hosszú távon nem kevés hasznot. Amiben pedig a státustörvény és a határon kívüli magyaroknak juttatott

pénzbeli támogatás jelentősen segíthetne, az a háziipar támogatása, amely a varrottasok elkészítésénél, fafaragászatban, bútorfestésben az igényes, alapanyagában, mintakincsében, kidolgozásában eredetiséghez ragaszkodó árutermelést szorgalmazná. (A Duna televízió éppen most készíti Csillagfaragók címmel filmsorozatot az erdélyi magyar népművészet különböző területeiről.)

Mindezeket egybevetve érdemes lenne létrehozni egy akár nemzetközi konferenciák szervezésére alkalmas központot Bánffyhunyadon, ahol a háziipar legsikeresebb tárgyaiból lehetne állandó kiállítást rendezni, berendezési tárgyakként bemutatva mai felhasználhatóságukat. Adottak a környék természeti és néprajzi látványosságai. A tájegység nagyjából jó minőségű nemzetközi útvonala mentén helyezkedik el Bánffyhunyad, Kalotaszeg egyetlen városa, amely ugyanannyi távolságra van Budapesttől, mint Sepsiszentgyörgytől. Tehát a híd szerepét tölthetné be az Anyaország és a tömbmagyarság lakta Székelyföld között. Néhány környékbeli faluban már beindult a faluturizmus, amelyet az előbb felvázolt lehetőségek kihasználásával, ésszerű tervek megvalósításával lehetne tovább kifejleszteni, hogy néhány évtized múlva ne csak a gazdag kalotaszegi irodalom beszéljen egy volt sajátos és ősi magyar népi kultúráról, hanem a jó megélhetési lehetőségek szülőföldön tartó ereje biztosítson békés és nyugodt jövőt az itt élők, s majd az ide visszaköltözők számára.

KUSZTOS TIBOR

Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága II. Nemzetközi Konferenciáján. (Lilafüred, 2002. október 3–5.)

Gyergyai Árpád XI. o. t. Parasztlányok című akvarellje. 1968. december 30. (Zsoldos Almos)

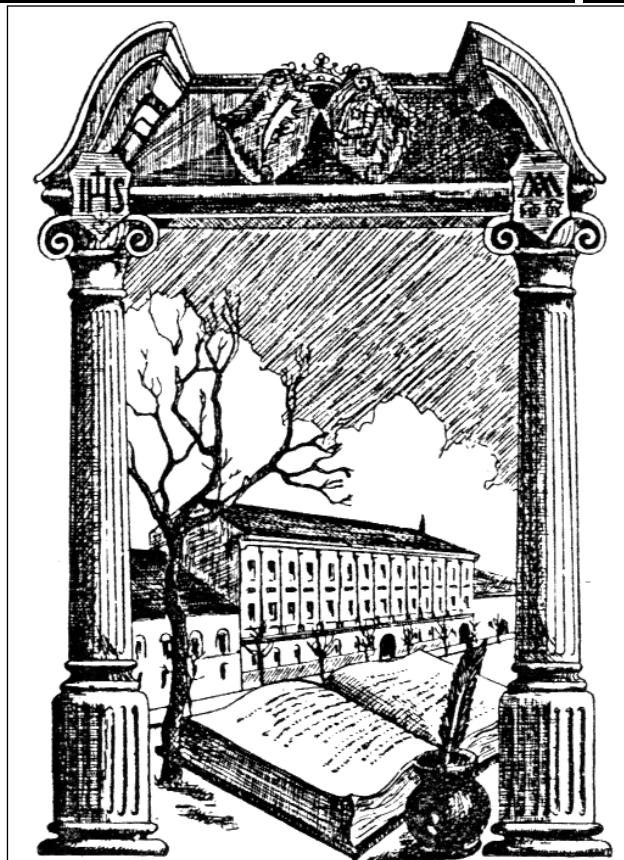

222 év rajztanítás Kolozsvárt, a Farkas utcában

Amit régen egyszerűen rajztanításnak neveztek, ma szélesebb kitekintésű fogalommal jelölve képzőművészeti nevelésként emlegeti a pedagógiai-oktatási szakirodalom; megvan a maga évszázados története a kincses városban is. Erdély egyik legrégebb skólájában, a Báthory István alapította tanintézetben fogjuk ezt bonckés alá venni. Köztudott, hogy más tantárgyakhoz viszonyítva a művészetre nevelés igénye tájainkon jóval később jelentkezett, mint tőlünk nyugatabbra. Ezzel Lyka Károly részletesen foglalkozott *A táblabíró világ művészete* című elemzésében. Az iskolarendszert Norma Regiaeval megreformáló Mária Terézia halála után II. József rendelte el a gimnázium melletti rajziskolák létrehozását. Így a kolozsvári rajztani tanszékre 300 forint évi fizetéssel 1781. április 19-étől a bécsi egyetemen hat éven át építészeti, mérési és rajzi gyakornokként működött Dávid Ajtay Mihályt nevezték ki. Hogy meddig vezette a *Scholae Regis Graphidis Claudiopolitanae*, pontosan nem tudjuk. Az 1800-as leltározás után jöhetett utóda, akinek szintén csak a nevét ismerjük: Straupek István. Egy későbbi, 1815-ös leltáron már megjelenik Neuhauser Gottfried aláírása, akiről tudjuk, hogy a híres nagyszebeni rézmetsző család tagja, képeik ma is láthatók a Brukenthal Múzeumban. 1836-ban bekövetkezett haláláig irányította a rajziskolát.

Ebben a periódusban a hangsúly az építészeti oktatáson volt, minden más, a képfaragás, képirás csak ennek kiegészítőjeként szerepelt. A diákok épületek alaprajzát, szerkezetét, kupolákat, tornyokat, homlokzatokat, oszloprendeket, stukkódíszeket, hídterveket rajzoltak. Mindezt másolták a fővárosból küldött mintarajzok után. Tudunk néhány vöröskréttal másolt hideg, precíz technikai bravúrral készült anatómiai tanulmányról és portréről is. Ugrai László építész, Bergman C. képirod, Gyergyai Mihály, Baja István neve bukkan fel. Ugyanakkor önellátóként számos szemléltető rajzot készítettek a tanintézet számára, geometriai, természettani, harcászati és egyéb tantárgynak. Már ekkor volt egy szertár is, többnyire francia és osztrák építészeti tervrajzok, belső dekorációk, bútorok, ötvöstárgyak, kocsirajzok metszeteivel.

1836-ban került a kolozsvári Normál Rajzoda élére Simó Ferenc, reánk hagyott kézjegyei szerint rajzmester, rajzprofesszor, végül rajztanító. Művészember volt, talán első festőművésznünk, akinek képeiről már Barabás Miklós előtt beszámolnak a korabeli lapok. Életének első, 35 évet felölelő periódusáról, bécsi művészeti tanulmányairól, ottani és itthoni portréfestői sikereiről jelentek meg tanulmányok, pedagógiai munkássága azonban még feldolgozatlan, pedig talán éppoly jelentős. Vezetése alatt a rajziskolába járó növendékei száma évről évre nőtt. 1850-ben

A kolozsvári Zagoni Miklos Római Katolikus Gimnázium (ma Báthory István nevét viseli) 1940–1944 között használt emblémája. Tóth Gyula, VI. o. t. tusrajza 1940 (Debitzky István)

az intézet akadémiai tanszékeit Nagyszebenbe költöztették, az iskola nyolcosztályos gimnáziummá alakult át. „1852. január 16-án rajzmester Simó Ferenc úr 100 pp. fr. évenkénti jutalom mellett megbízatik a rajztanítással a gimnáziumban is.” A rajz rendkívüli tantárgyként szerepel a gimnázium I–VIII. osztályában. Ezenkívül tanítja a hétközi elegeseket (más néven: hétköznapi vagy hétközi közönségeseket), a vasárnapi tanítványokat és az elemi iskolásokat (más néven normalistákat) is. Évvégeken rendszeres kimutatásokat tesz le a római katolikus iskolák vezetőségének, pontos névsorokkal, a bevételek és kiadások kimutatásával. Ezek szerint a beiratkozás mindenkinek 30, illetve 15 korona a második félévben, kivéve a vasárnapiakat, akik 20 vagy 10 koronát fizettek. Később az összegek nőnek. Hogy mire költött Simó mester? „Két konc írópapír egész évben. Októberben egy kupa csiriznek való liszt. Egy schwartzwaldi óra. Három ócska széknek megigazítása. A Rajzoda szolgájának 10 hónapi fizetése és egy font gyertya. A tanítványok kiállítását rendezvén arra a következő költségek tetettek: öt hosszú asztalra, annyi állvány, melyekre a rajzok felgombostóztettek, gombostók és szegek. Praemiumra.” Az évek során tanított sok ezer diák közül nagy művészek is kikerültek: a fiatalon, tragikusan elhunyt Dósa Géza, id.

(Ladislaus) Ugrai László vöröskréta rajza a kolozsvári Normál Rajzodából, 1800 körül

Bardócz Lajos, de a legnagyobb volt Székely Bertalan (1844–1850 között diák), aki mindvégig hálával emlékezett egykori rajztanárára, a már öregedő Simóra, amint csendesen halásgatott a Szamosban, míg tanítványa tájképvázlatokat készített.

Külön kell szólnunk a vasárnapi tanítványokról. A legkülönbözőbb mesterségeket űző inasok, legények, segédek – ács, ezüst-, aranyművesek, bádigosok, asztalosok, karművesek – kapták a szépművészet kincsét Simótól, öregbítve vele kincses városunk hírnevét. Beszámol a gimnazisták tanmenetéről is: „1-ső osztály tanítottott a szabadkézi elemi rajzvonalakra, azoknak irányait és hosszait szemmértékre eltalálni, miről átmentek egyenes, görbe és elegendes vonalú tárgyak rajzolására. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8-ik osztály a szabadkézi rajznak következő nemeiben gyakorolta magát, ú. m. fejek, virágok, gyümölcsök, tájékok és más elegendes tárgyakban. Dolgozataik nagyobb része fekete krétával, kevesebb része pedig veres kréta, tusolás és aquarell színezés. A rajzdarabok július 16-ától kezdve 30-áig ki valának téve a tanintézet egyik nagy termében közszemlélés végett. Tanítványok száma: 64.” (1853)

Simó Ferenc 1869. december 2-án csendesen elhunyt, az ifjúság gyászlobogó alatt vett részt a temetésen, a helyi lap rövid gyászjelentése semmi különöset nem jelez, pedig egyik legnagyobb művészpedagógusunk távozott, és vele megszűnt a Normál Rajzoda is.

1867-ben került az intézethez mint pályakezdő

tanár szépírást tanítani Propper Ferenc. A kiegyezés új tanügyi törvénye a szépművészeti nevelést a szakintézetekre bízta, a gimnáziumokban a rajztanítás visszaszorul az I–IV. osztályokra, és ott is a hangsúly a mértani rajzon volt. Simó Ferenc halála után Propper vette át a rajztanítást, mely rendkívüli tantárgyból rendes, kötelező tantárgy lett, a négy alsó osztály mindenikében négy-négy órával. Mind a négy osztályban az ügyesebbek szabadkézi rajzot is gyakoroltak. Harmadikban és negyedikben minták után nehezebb tárgyak és építészeti munkák árnyékozását készítik, valamint rajzokat Taubinger és Julian nagyobb mintái és gipsz után is, dupla krétával.

1875-ben Budapesten kiadják a 83. Számú törvényjavaslatot a gimnáziumi és reáliskolai oktatásról. Ez a szabadkézi rajzra előírja a tömegtanítást, a szimmetrikus díszítményeket római és görög stílusban, emberi és állati stilizált alakzatokat, a díszítőelemek, a testek, a tárgyak egyszerű távlati rajzolását, az ékítványrajzolás nagyobb részben színezve, majd a legvégén az emberi fej és az egész testalak rajzolását az általános méretek szerint, megvilágítva, körrajzban és árnyékolva.

1890-től a felsőbb tanügyi hatóságtól érkezett rendelet értelmében a tanterv „módot nyújt azoknak, akik hajlamot éreznek rendkívüli tárgyak tanulására, mérsékelt díj mellett azokban is részeshetni”. Ezek a rendkívüli tárgyak a rajz, a műének, francia nyelv és gyorsírás voltak, a görög nyelv és irodalom helyett lehetett választani. Ezért nevezték el a rajzórát görögpótló rajznak. Előírta stilizált levelek, virágok, görög, arab és középkori sík díszítvényelemek, szalagdíszek rajzolását egyszerű színezéssel, fali táblák után. Reneszánsz díszítvényelemek, építészeti részek (oszlopfők, talapzatok és párkányrészek) rajzolását grafikus és domború mintákról, árnyékolással. Végül emberi fejek, díszítmények, szögletes és gömbölyű testek ábrázolását.

Ezek a gyakorlatok hosszú időre gúzsba kötötték az alkotó fantáziát. Mint mindig, most is voltak tehetségesebb gyerekek, akik sikerültebb rajzokat készítettek, amúgy egészében azonban az érzéketlen technikai bravúr, precíz, aprólékos, kidolgozott másolás jellemző ezekre a mintarajz-órákra. Propper tanár úr is az adott keretek között lelkiismeretesen végzi munkáját. Életének 62., tanárkodásának 30. éve után, 1898. március 17-én helyezik örök nyugalomra. Özvegyének ötszáz forint segélyt utalnak ki.

1898. október 1-től került az intézethez kezdő rajztanárként Holló (Háberditzl) Károly. A katedrán töltött huszonkét év alatt fantasztikus munkabírásának és jó szervezőképességének köszönhetően azt a sok tisztséget, amivel felruházták az évek során. Lássuk csak: m. kir. tartalékos honvéd hadnagy, az Országos Középiskolai Tanár Egyesület Kolozsvári Körének jegyzője; tagja az Országos Gyermektanulmány Társaságnak, a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületnek, az Erdélyi Kárpát Egyesület jegyzője és választmányi tagja, a kolozsvári iparos tanonciskola felkért vizsgálóbiztosa és ugyaníft rajztanár, a fa- és fémipari iskolában mintázást tanított, törvényszéki írásszakértő, tagja az Erdélyi Múzeum-Egyletnek és az Országos Gyermekvédő Ligának, a Kolozsvári Zenetársaságnak, a Kolozsvári Önkéntes Mentőegyesületnek.

A Kolozsvár-vidéki Tanító-Egyesületnek Gyaluban tartott gyűlésén felolvasást tartott a népiszkolai új

rajztanításról. Több cikket írt a Tanáregyesületi Közönlönybe, a Rajzoktatásba, a Rajz című folyóiratba. Hosszabb tanulmányának címe: A művészeti nevelés és a rajztanítás (alcímei: A műélvezet. A mai oktatási rendszerről. A gyermekrajz-kiállítás. A rajztanítás reformja. A közönség részvétele). 1909 április 1-ig egy éves szabadságot kapott és 800 korona ösztöndíjjal külföldi tanulmányúton volt, a németországi rajzoktatást, a képzőművészeti emlékeket tanulmányozta. Ezután felolvasást tartott az Erdélyi Római Katolikus Státus tanárainak Kolozsvárt tartott kongresszusán 1909. szeptember 19-én, értekezése címe: Szabadkézi rajz a hazai és külföldi középiskolákban – ez megjelent a kongresszus évkönyvében is.

De lássuk mi történik jövetelével a főgimnázium rajzkatedráján. Számos újítást kezdeményez, így a rajzórák egyre vonzóbbá és sikeresebbé válnak, s az előbbi évek lassú tetszhalottságából éledezni kezdenek. Annakidején az 1818–1821 között felépült új iskolaépület második emeletén helyezték el a különböző gazdagon felszerelt szertárakat: a filológiai múzeum számos gipszportréval, büszttel; úgyszintén a művészeti és irodalmi múzeum (tagja az Országos Képzőművészeti Társulatnak és az Iparművészeti Társulatnak, rendszeresen jár a Művészet és az Iparművészet folyóirata); az érem- és régiséggyűjtemény, mely több mint ezer érmét és papírpénzt számlál, régi fegyvereket és egyéb műkincseket; a Lyceumi-könyvtár és a szertárak is számos értékes könyvvel gyarapodtak, köztük rajzpedagógiai, művészettörténeti kötetekkel. A rajzszertár felszerelésének felújítására ekkor rendkívüli pénzüsszeget, 2000 koronát adtak. Holló Károly már a kezdetekkor fellettározta a rajzszertárat, és új beszerzésbe kezdett.

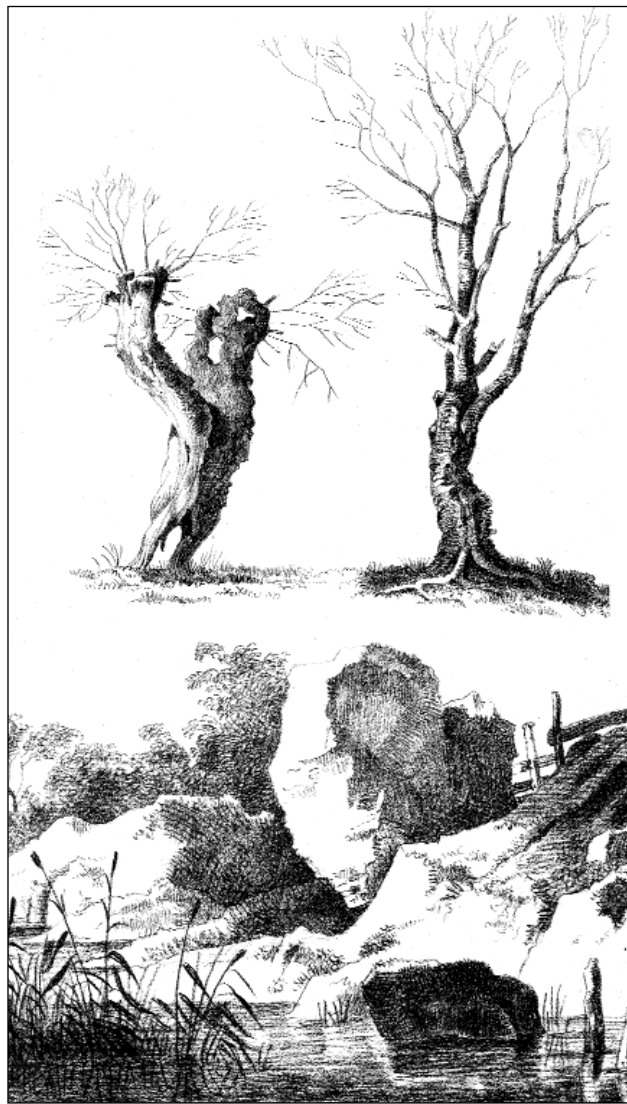
Érdekes utána nézni kik szállítottak az intézetnek. A régebbi francia, német, osztrák cégektől most eltekintünk. Íme a kolozsvári papíráru-kereskedők nevei a millennium körül és azután: Lepage Lajos könyvkereskedése Kolozsvárt, Mátyás király-tér 2; Hantz Sándor könyvkötészete; Rigó Árpád papírkereskedése; Keresztesy P. és fia papírkereskedése; Fuhrmann Miklós papírkereskedése és könyvkötészete Kolozsvárt, Kossuth L. u. 2 és Szentegyház u. 7; Stief Jenő és Társa papíros áruháza és Könyvnyomdája Kolozsvárt, Deák Ferenc u. 2; Minerva könyv- és papírkereskedés.

Tekintsünk rá a tananyagra is! Rendkívüli tantárgyként bevezetik a szabadkézi rajzot. Első évben 14 tanuló jelentkezik, majd ez kezdőkre és haladókra osztva évről-évre gyarapodik. 1903-ban már 44-en vannak, többen ingyenes tanításban részesülnek. A haladók természet után egyszerű tárgyakat, bútorokat, edényeket stb. rajzolnak, festenek, a távlatban ismertetésével, valamint az emberi fej és testrészek gipsz után való rajzolását gyakorolják, utcarészletek vázolását írónnal vagy vízfestékekkel. Ismerjük a kötelező felszerelést is: a tankönyv, vonalozás nélküli vázsonfüzet, lapos körtefa- vagy lemezpapír vonalzó, Danubia 2. sz. írón, Dráva dörzsgumi, papírszögmérő, 35x50 cm rajztábla, 36x51 cm lemez papírboríték, fejes vonalzó, háromszög vonalzó, 2 db. rajzlap érdes és sima felülettel, lemezpapírdoz, benne 8 db. rajzszeg, Hazafi 3. sz. írón, zsebkés, írondörzslőkő, kemény és lágy dörzslő gumi, 1 üveg tus, 1 db. üveg vagy alumínium festékcsepe, 8. és 16. sz. ecset, kis törlőruha hazulról hozva, 12 db. festék ú. m.: párizsi vagy berlini kék, kármin vagy buzérlakk, gumi-

gutti vagy indiai sárga, aranyokker, krómsárga, vandyck barna vagy szépia, neutraltinta vagy peynezsürke, 1 készlet körző tuskihúzó és írónnal és külön kihúzóval. Az ötödik osztálytól ehhez még: gyúrható gumi szénrajzhoz, fedőfehér festék, 2 db. szén szénrajzhoz, 1 vázlatkönyv.

A diákok vázlatrajzaikhoz sárgás-barnás árnyalattú vékonyabb papírt, tanulmányrajzaikhoz, vizsgarajzokhoz, akvarellhez a legjobb minőségű rajzpapírt használtak, melyen a beleütött domború kerek pecsét jelezte márkáját: G. G. Péterfalvi Papírgyár, IRC Adria Magyar Papírgyár, S. M. Kir. Szab. Fiumei Papírgyár, S. B. Ideal Magyar gyártmány, Péterfalvi Stief Papírgyár..., de használtak ingres-papírt is.

Holló Károly gyakran kivitte diákjait a természetbe. Például 1901. május-június hónapban „a városi köztemető felett földmérési gyakorlatot végeztek egy kijelölt területnek felmérése és térképszerű felvétele” végett. Kivonultak a monostori kálvária közelében fekvő malomhoz, és ott a Szamos-csatornáról, a szilipekről és a malomépiletről, őrházról fel-

Ajtai Gyula írónrajza a Kolozsvári Normál Rajzodából. „Má-
sodik félévi darab, bevégezé 1837. július 14-én”. (Simó Ferenc)

mérések alapján helyszíni rajzot készítettek. A szabadkézi rajz (rendkívüli tárgy) tanulói közül a haladók, hogy a természet után való rajzolásban magukat tovább képezzék, a kirándulás nyújtotta szabad időben a közelben fekvő facsoportokról, part- és épületrészletekről néhány vázlatot készítettek. 1902. június 4-én a negyedikes tanulók délután Holló Károly vezetésével megtekintették az épülő igazságügyi palotát, tanáruk az épülettervrajzok alapján az építkezésről és az iparművészetnek az építészetben való alkalmazásáról magyarázott. Ugyanezen a napon megtekintették a fa- és fémipari szakiskola műhelyeit, ahol Magyar Endre igazgató magyarázott az ipari és iparművészeti tárgyak tervrajz szerinti elkészítéséről. Máskor a Feleki úti útkaparó házát és környékét rajzolták, a Sétatér mögötti fatelepen vagy a Házsongárdi temető fölötti részről (épületek, facsoportok, partrészletek) készítettek vázlatot. 1903-tól élőfej modellek után is rajzoltak, a rajzolási technikákat s természetes színek használatát tanulták.

1908. október 25-én megtekintették a tanítók házában rendezett képkiallítást, és egyúttal a Bethlenbástyáról készítettek vázlatot, aztán a Petőfi utcáról, a Sétatér részleteiről, a Feleki út melletti útmestersházról és kertről, a kistemető őrházáról, közben a távlatani változásokat beszélték meg. „1909. május 18-án egy szabadkézi rajz kirándulás alkalmával a kis csapat az éppen városunkban időző és reggeli sétáját végző vallás- és közoktatásügyünk vezetőjével, gróf Apponyi Albert miniszter úrral találkozott, aki helyeslésének adott hangot, hogy intézetünk ilyen irányú kirándulásokat rendez.”

Holló minden év végén mind a nyolc osztály rajzaiból rajzkiállítást rendez, amely bemutatja a teljes tananyagot és a tanulók haladását. Az osztályvizsgák alatt a szülők sűrűn látogatták a kiállítást.

1911-ben az ifjúsági Pázmány Önképzőkör festmény pályázatot hirdet meg, amelyre tájképrészlet illetve csendélet (VII–VIII. osztály) négy készült. A Tavaszodik jeligéjű munka elnyeri Holló Károly tízkoronás jutalmát, szerzője Bogdánfy Géza VIII. osztályos tanuló, a Kertrészlet és a Magyar nemes jeligéjű szerzője Szolnay Sándor (a későbbi kiváló festőművész, a Barabás Miklós Céh elnöke) dicséretben részesült. Az alsóbb osztályosok nyertes munkáját Holló tanár úr 5 koronával jutalmazta. A diákok számos szemléltető képet is készítenek más szertáraknak. Az év végi díjazáskor sok szép képzőművészeti könyvet, albumokat osztanak ki a diákoknak.

A nyári szünidei munkát is serkentik pályadíjakkal, néprajzi gyűjtésre, tollrajzok készítésére buzdítják a diákokat, a jutalom egy-egy húszkoronás aranypénz osztályonként.

Az 1914–15-ös tanévben Holló Károlyt is mozgósítják, századparancsnokként az északi hadszíntérre kerül, karján megsebesül, 1919. január 20-án foglalja el ismét katedróját, 1920. október 20-ig tanított, utána egy évi szabadságot kért és nem tért vissza. Bár művészi tevékenységéről nem sok adatunk van, mindössze néhány főiskolai mintarajzáról és egy gipsz tanulmány olajképeről tudunk, feljegyezték, hogy elvállalta egy arcképcsarnok megfestését, az intézet híres-neves öregdiákjai portréjának elkészítését, amivel az intézet folyosóit, lépcsőfeljáróját díszítették volna. Azt azonban határozottan állíthatjuk, hogy a pedagógiának, rajztanításnak mestere volt.

Az 1920-ban megüresedett rajzkatedrát Divi-

Illés György III. o. t. akvarell és íróknéportréja, „az 1873/4-iki tanévben ápril havában Kolozsvárott” (Propper Ferenc)

aczky Rezső okleveles tanítóképző-intézeti rajztanár foglalta el. Mint óraadó tanár tanította a rajzoló geometriát, a görögpótló rajzot és az önként vállalkozóknak heti két órában a szabadkézi rajzot. Nagy tapasztalattal rendelkező művész-tanár, aki 23 évi tanügyi szolgálat után, 44 évesen került az iskolába. A főhatalomváltás után egymást követték az átszervezések. A középiskola felső és alsó tagozatra oszlik, új tanterv, új tanmenet lép életbe, a tanítás három év-harmadra oszlott, az osztályozáskor öt jegyet alkalmaztak.

Diviaczky Rezső munkássága gazdag és szerteágazó. Ő is gyakran kivitte tanítványait az iskolából. A VI. és VII. osztályosokat például elvitte a vármegyeházára, ahol Szopos Sándor festőművész, rajztanár képei voltak kiállítva. 1922. április 6-án Tóth István kiállítását tekintette meg a felső négy osztály. Ezeken a tárlatlátogatásokon a tanulókat a modern művészet értékeire figyelmeztette, a képek megértését magyarázatokkal segítette. Vetítettképes művészettörténeti előadásokat a felsős tanulóknak P. Tóth Lajos tanár is tartott vasárnap délutánonként az ókori görög-római építészetéről és szobrászatról, a román és a gótikus stílusról, Bíró Vencel a vallásos tárgyú képekről beszélt. Több ízben is megtekintették az Erdélyi Múzeum-Egylet régiségeit, éremgyűjteményét, képtárát, a görög katolikus templom freskóit. 1934-ben a felsősöket elvitte Gy. Szabó Béla és Szervátiusz Jenő közös tárlatára. Ellátogattak az Irisz porcelángyárba, a botanikus kertben megtekintették a Victoria regia virágzását. Tanulmányi kiránduláson jártak Vajdahunyadon, de ellátogattak a nagybányai művésztelepre is.

1923-tól a változó tanterv a mértani és szabadkézi

Keszy Harmath András VII. o. t. szentanulmánya gipsz mintadarab után, 1941. (Debitzky István)

rajzot heti egy órára szállítja le mind a nyolc osztályban, és rendkívüli lesz a szabadkézi rajz. Diviaczky Rezső heti két különórán tanította a rajzolást és az akvarellfestést 15–20 önként jelentkezőnek. 1927-től bevezetik a gyakorlati órákat, az ipari kézimunkát is, ahol a diákok kezűgyességét, tárgyszeretetét fejlesztik heti két órában. Ugyanő szépirást és rajzot tanított a Marianumban is. Az iskola rajztermében évenként a megrendezett kiállításokon mutatták be a fa-, papíros-, háncs- és kartonmunkákat, könyvet is kötöttek. Egyik esztendőben a később tragikus sorsot ért Olajos Istvánt külön dicséretben részesítik. Híres ötvösművésznők, Fuhrmann Károly is az ő tanítványa volt 1922–1930 között.

Tanárkodása alatt Diviaczky Rezső több egyéni kiállítást is rendez az iskolában: 1922 őszén, 1925 tavaszán, 1926 és 1928 karácsonyán. 1927-ben az aradi minorita kultúrpalotában is bemutatkozott. Az Erdélyi Magyar Lányokban A rajzolás művészete címmel illusztrált sorozatot közölt, fölolvadásokat tartott A rajz szerepe a női kézimunkában címmel a Keresztény Nővédelem előadásain. Eredményes nevelői munkásságát az iskola tanári kara és ifjúsága kétszer is megünnepelte: 1924-ben az évzárón negyedszázados tanári pályáját, majd öt év múlva a harmincéves jubileumot is, igazgatója köszöntötte és babérkoszorút nyújtott át neki.

Az 1926–27-es tanévben a római katolikus főgimnázium akkori igazgatója, Bíró Vencel átszervezi a tevékenységet, felcseréli a dísztermet és a rajztermet. A régi díszterem több természetes fényt kapott, alkalmasabb volt rajzteremnek. Az új díszterembe ekkor kerültek Vágó Gábor szobrászművész alkotásai: Mikes Kelemen és Jósika Miklós, egykori öregdiá-

ok, valamint „a diákok püspöke”, Majláth Gusztáv Károly mellszobra.

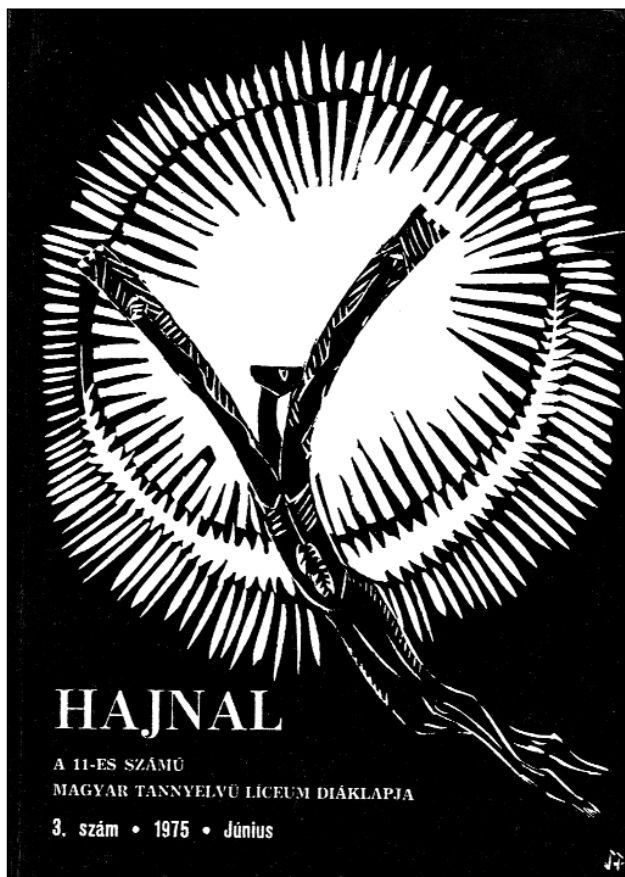
Piarista öregdiákok emlékezte alapján pontosan felidézhetjük a rajztszertárat: két nagy helyiségből állott, egy raktárból és egy tulajdonképpeni műteremből. Volt itt pódium, szabályos rajzpadok, -táblák, -asztalok, üveges szekrények. Köröskörül a falakon, polcokon zsúfolásig mintadarabok, gipszöntvények, domborművek (büsztök, portrék, anatómiai testrészek), miniatűr fatárgyak, kovácsoltvas mintapéldányok, színes népművészeti edények, nagy mappákban, dobozokban végtelen sok lapminta a legkülönbözőbb korokból, külön szakkönyvtár több száz kötettel stb.

Az 1934–35-ös tanévben Diviaczky Rezső már együtt tanít Szopos Sándor okleveles helyettes rajztanárral csaknem egyforma óraszámmal (18–16). Szopos, három évtizedes tanári tapasztalattal köztiszteltnak örvendő festőművész, a katolikus akadémia tagja, a helybeli római katolikus egyházközség tanácsosa, az Erdélyi Múzeum-Egylet választmányi tagja, több szépirodalmi és művészeti lap munkatársa. Már a következő évben kiállítást rendez munkáiból. Tanulmányi kirándulásokat szervez, többek között a Hója erdő szélén létrehozott falumúzeumba, megismerteti diákjaival a Szent Mihály templom belsejét, az ortodox székesegyházat, a piarista templomot, a kolozsmonostori kálváriát.

1937. szeptember 1-től Diviaczky nyugdíjba vonul, az utolsó évben már csak a kézimunkát és a szépirást tanította heti 11 órán, társa az összes osztályban a rajzot, heti 24 órában. Szopos 1938 húsvéti szünetében újabb kiállítást rendez munkáiból, megjelenik a Madéfalvi veszedelem és a Dávid Ferenc halála című kompozíciója és több képzőművészeti szakcikke különböző folyóiratokban, tagjává választja a Pázmány Társaság.

1940 szeptemberétől Debitzky István a gimnázium rajztanára, szerteágazó közművelődési tevékenységet is kifejt: az országos szépirás vizsgáztató bizottság tagja, a Barabás Miklós Céh ellenőre, a Katolikus Világ és a Hírnök munkatársa. Képeivel a Barabás Miklós Céh marosvásárhelyi és a kolozsvári Múcsarnok megnyitó kiállításán szerepelt, rajzai jelentek meg a Pásztortúzbán és más lapokban, előadásokat tartott, levanteoktató is volt. Ezekben az években rajzórája csak az I–IV. osztályoknak volt heti két-két órával, és műalkotások ismertetése a VII. és VIII. osztályosoknak heti egy-egy órával. Debitzky osztályfőnökséget is kap, szaktárgyai a rajz és a szépirás, heti óraszama 17. Tanári pályája elején tanácsokkal segíti még két esztendeig a nyugdíjas óradó tanárként betanító Diviaczky Rezső is.

Már az első évben megalakult Debitzky István vezetésével a Rajz és Művészeti Szeminárium, az újjászervezett Pázmány Önképzőkör szakosztályaként. 32 tagja hetente kétszer, péntek és szombat délután gyűlt össze a rajzteremben, síkformákat, nagy- és kistérformákat, szénnel és krétával gipszfejeket, arcképeket, mozgástanulmányokat rajzoltak és vízfestést tanultak, az elkészült munkákat kiértékeltek. A tanév végén júniusban rajzkiállítást rendeztek az órákon és a szemináriumokon készült rajzokból tanmenetszerű összeállításban. Már ekkor kintűntek és dicséretben részesültek Darkó László (utóbb festőművész és restaurátor), Guriszatti Antal (utóbb Bolíviában képzőművész, egyetemi tanár), Keszy Har-

Sántha Ferenc XI. o. t. Ikarusz című linómetszete a Hajnal diáklap címlapján. 1975 (Zsoldos Álmos)

math András (utóbb Svájcban élő képzőművész). Az önképzőkör A XIX. század nagy magyar festői pályázatára Munkácsy Mihály, Paál László és Velasquez jellegével beérkezett pályamunkáinak szerzői Keszy Harmath András, Darkó László és Szabó Lőrinc, mindhárman hetedik gimnazisták, egyformán részesülnek a pályadíjból. Egyik emlékülésen „János János VII. o. t. két értékes előadásában – a magyar nép díszítőművészetéről és a magyar népviseletről – nyújtott tanulságos és érdekes képet a magyar népi művészet fejlettségéről”. Keszy Harmath András elnyeri a tanári kar művészettörténeti pályázatát Anonymus című dolgozatával.

Debitzky vezetésével a felsősök megtekintik a város történelmi nevezetességű épületeit, jártak az 1848-as Erdélyi Erekllye Múzeumban, a művészeti heteken rendezett tárlatokon, a Paál László és a Székely Bertalan emlékkiállításán és még számos jelentős képzőművészeti esemény részvevői voltak. 1942. március 15-én felavatták a gimnázium hősi halottainak emlékművét, Szervátiusz Jenő szobrászművész alkotását, amelyet a háborút követő zűrzavaros időkben levették és eltűnt. Debitzky Istvánt is besorozták, kikerült a frontra és nem tért vissza az iskolába.

A háború után 1947-ig újra Diviaczky Rezső, nyugdíjas, rendes tanárként látja el a rajztanári teendőket, 1947–48-tól óraadó tanár Zsombory Erzsébet. 1948-ban államosítják a piarista főgimnáziumot, az iskola történetében új korszak kezdődik.

Míthogy évkönyvei az iskolának hosszú időn keresztül nem jelennek meg, nehezen rekonstruálható a

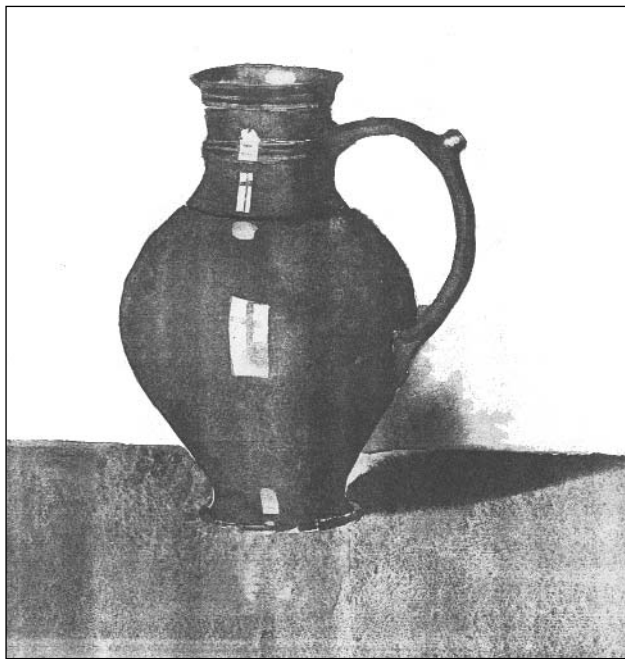
rajztanárok tevékenysége is. Felbukkan a visszaemlékezésekben Vámszer Géza, Brósz Irma, Buday Lajos neve, tudjuk hogy működött e falak között tanítóképző, 1951-től képzőművészeti szakközépiskola, ahol például Tóth István is tanított, az egykori diákok közül Bardócz Lajos, Brudaşcu Cornel, Lupaş Ana vagy Mátyus Miklós ma már ismert képzőművészek. Rajzaikon visszaköszön a főgimnáziumi rajzsztár, erre épült a tanmenet, módszertan. Vajon költözéskor mit vittek magukkal a felszerelésből?

Zsoldos Álmos 1956-tól 35 éven át volt az immár 11-es, majd 3-as (matematika–fizika), 2-es számú (elméleti) középiskola nagyon aktív rajztanára. Képzőművészeti szakkört működtetett, alkotó pályára segített néhány ma már ismert képzőművész: Heim Andrást, Lukáts Mária, Vernes Andrást, Szabó Zoltánt, Röser Ferencet és másokat. 1980-ban az épület egyik patinás helyiségében létrehozta a Klub Galériát, egyéni és közös kiállítást szervezett diákoknak vagy meghívott képzőművészeknek. Kiállított itt például Kósa-Huba Ferenc, Bardócz Lajos, Lövith Egon, Balázs Péter, Cseh Gusztáv, Györkös Mányi Albert és még sokan mások.

Történetünknek szomorú epizódja, hogy 1987-ben a második emeleti rajzsztárra is ráomlik a mennyezet, sebtiben ki kellett üríteni, sok minden elpusztul, eltűnik, szemétkerül.

1992 után Lészai Bordy Margit vette át Zsoldostól a rajzkatedra irányítását, sikeres munkájáról az 1990-től újra megjelenő iskolai évkönyvek tudósítanak. 1999. április 15. óta a tanügyminisztérium jóváhagyásával hivatalosan is az alapító Báthory István nevet viseli a gimnázium. A Lészai Bordy Margit nyugdíjba vonulásával megüresedő rajztanári állást, sikeres versenyvizsga után, 2000. szeptember 1-től átveszi, elődei művészi, tehetséggondozó-népnevelő munkáját folytatja alulírott:

ORBÁN ISTVÁN

Szolnay Sándor VII. o. t. Zöld kancsó akvarell vizsgarajza. 1910. (Holló Károly)

Beavatás

Amikor 2001 nyarán elsőéves koromban három másik kollégámmal Moldova-kutatásra jelentkeztem, még nem gondoltam volna, hogy a későbbiekben rendszeres Moldova-járó lesz belőlem. A kívülállók akciónkban minden bizonnyal annak a nem új keletű filológiai tézisnek a beigazolódását látták, hogy szerencsésebb pályatársainktól eltérően (akik Hitchcock filmbe illő szemeket meresztettek a terepmunkának csak a hallatára is) kevésbé strapabíró fenékkal rendelkezünk az éves gyakorlatok könyvtárban való lefolytatásához. Moldova igazi mélyvíznek ígérkezett a zöldfülűség státusának illő levetkőzéséhez, s habár a régióról való kezdeti információink nem rendelkeztek éppen paradicsomi vonzerővel, illő alaposággal készültünk a légiós munka kipróbálásához. Hogy ott és akkor olyan dolgok is történtek velem, amelyek értelmezési helyességében még most is kételkedem, szolgáltató némi reményt arra, hogy talán megfelelek a néprajzi pályára, amelyet a politológia és szociológia csábító lehetőségei közül választottam végül is magamnak, minden jóakarató ismerősöm szörnyűködése ellenére.

Moldváról ebben az időben csupán korábbi kutatásokon részt vett felsőbb évesek kétes eredetiségű vicceiből alakítottunk ki egy bizonytalan képet magunknak. Halvány sejtéseinkből az rajzolódott ki, hogy Moldvában tisztább időben valószínűleg minden valamire való domb fölött átsuhan a Szentlélek, és ha mégsem, akkor minden bizonnyal Éva valamelyik férjezetlen reinkarnációja hagyta figyelmen kívül a mennybéli törvényhozásnak Moldvában igen csak szigorúan vett jogszabályait. (Az el nem maradó égi büntetés, a takart vétek e formája ellen, a pusztító erejű zivatar vagy jégeső viszont nemcsak meteorológiai látványossággal kecsegteti az elszánt néprajzost, de e sajátos kultúra ellenőrző/elhárító mechanizmusainak közvetlen megfigyelése egy néprajzi-antropológiai kutatás igazi bonusza lehet.)

Az egyetlen dolog, amivel tökéletesen tisztában voltunk – a felsőbb évesek jóakarató figyelmeztetésének köszönhetően – az volt, hogy egy ilyen jellegű kutatáshoz pénz kell, méghozzá nem is kevés, és bármennyire is szép és kézzel fogható a moldvai csángók vallásossága, vatikáni valutával egyelőre Moldvában is csak igen óvatosan lehet feketézni. „Ez ma már csupán néhány magányos öregasszony muzeális értékű, még a boszorkányégetések korából átszakadt viskója tájékán rendelkezik üzleti potenciállal” – mondogatták mindentudó pályatársaink. Mivel úgy tűnt, hogy a kiszállás anyagi megalapozottsága ugyancsak stabil, egyéb zavaró tényező pedig nem jött közbe, megkezdhattuk látványos kivonulásunkat Moldvába. Kutatásainkat minden alkalommal a Kriza János Néprajzi Társaság támogatta. Némi probléma csupán a kijelölt terepcélpontok megszállása közben merült fel, amikor is Diószénben szállási gondokkal küszködve, no meg a rendőrség nem minden nyomatékot nélkülöző felszólításának engedve Kinda István kollégámmal végül is a terep-

váltás mellett döntöttünk, és különösebb gondok nélkül landoltunk később Forrófalván.

A kitűzött (egységes) kutatási terv mellett (vallási narratívák gyűjtése) én is, mint mindenki, egy önálló kutatási téma kivitelezését is melengtettem magamban. Szerencsétlenségemre engedtem annak a kísértésnek, hogy kutatásom céljául egy olyan témát válasszak, amelybe érdeklődésem már a terepmunkát megelőző felkészülés során beleütközött. Hogy ezt mennyire meggondolatlanul tettem, az csak később derült ki, amikor többnapos hiábavaló talpalás után elkönyveltem magamban, hogy Moldova kulturális valósága majdnem olyan, mint ahogy azt a hevenyészett szakirodalom elolvasása után elképzeltem magamban, ám néhány vonatkozásban azért eltér ettől. Mert igaz ugyan, hogy Moldvában ritka szép balladákat, mítoszokat és legendákat lehet gyűjteni, ám hogy ezt a tudást hogyan is lehet megközelíteni, arra egyetlen néprajzi segédkönyv se adott használható utasítást.

Így történt, hogy a megérkezésünket követő harmadik nap délutánján, amikor az általam kutatni vágyott Elvesztett Aranykor mítosztát immár véglegesen elveszettnek hittem, valahogy nem éreztem azt a felemelő érzést, amit néprajzosnak illene érezni olyankor, amikor egy olyan kultúrával találkozok, amelynek mind hétköznapjait, mind pedig ünnepnapjait oly mértékben meghatározza a szakralitás, mint ahogy az egy csángó faluban megtapasztalható. Lehangoztam rugdostam az úton a göröngyöket, és miközben öntudatlanul a falu szélén eldugott malom irányába vettem utamat, azon morfondíroztam, hogy mégiscsak jobb lett volna valami „antropológusosabb, modernebb témát választani, amihez nemcsak tengeri szakirodalmat találhat az ember, de a terepmunka egy távolságtartóbb, megfigyelő módszerével objektív és főként biztos eredményre is számíthat. (A moldvai csángók kultúrájának kutatásában a szövegfolklorisztikai vizsgálatok mind régebben, mind pedig ma valóban kisebb mértékben vannak jelen.) Ez abban a pillanatban sokkal kecsegtetőbb vállalkozásnak tűnt, mint gyanakvó öregasszonyok emlékezőtehetségét trenírozni, vagy virtuóz kérdészi technikákat alkalmazni, amelyekben az általam ismert nyelvekből és nyelvjárásokból csak az angolt nem használtam.

Észre sem vettem, hogy már majdnem elértem a falu határát, amikor a földekre kivezető út kanyarulatánál katrincás öregasszony tűnt fel. A jobb vállán kapanyélre akasztott feketés-pirosas tarisznya himbálózott, bal kezében rózsafüzért szorongatott. Mivel rajtunk kívül jó ideje egy teremtett lelket sem láttam erre járni, elhatároztam, hogy megszólítom, noha a korábbi napok gyűjtési tapasztalatából tudtam, hogy milyen következményekkel járhat az utcai gyűjtés.

Néprajzos társammal a kapuban beszélgettünk egy öregasszonnyal, amikor hatvan év körüli férfi vasvillát emelgetve támadt ránk, hogy: Mit akarunk? Nem látjuk, hogy „már” nem tud magyarul? Kiknek

kémkedünk? Mért akarunk forradalmat? Más alkalommal apró öregasszony szólított meg, hogy Bakóból vagyunk-e, mert egyetemista unokájának szeretne üzeni valamit. Éppen sikerült tisztázni magunkat, amikor sietős léptű, fekete ruhás apáca haladt el mellettünk, megfelelő szuggesztivitással elsziszegett „Taci!”, azaz hallgassal hökkentve meg mindannyiunkat.

Az öregasszonyt bevárva köszöntöttem, és újra előadtam, aznap már nem tudom hányadikszor a magam mondókáját a néprajzi gyűjtés gyanús mesterségéről és a kolozsvári egyetemről. Ennek fináléja, az adatközlésre való felkérés (bármennyire is óvatos és körmönfont) elképzelésem szerint Moldvában nem sokban hangzik másképp, mint a „jogában áll hallgatni, bármi, amit mond, felhasználható ön ellen a bíróságban!”

Hogy ez mennyire így van, azt egy trunki gyűjtés erősítette meg bennem, ahol egy templom közelében lakó jóindulatú öregember állt velünk szóba a kapujában, aki hosszas unszolásunkra hajlandó volt diktafonomba néhány archaikus imát elhadarni, amíg kollegám megfelelő szögben takarta hátával a titkos műveletet. Miután az imákat felvettem és néprajzos módszerességgel érdeklődtem kora és neve iránt így válaszolt:

– Ej, nem mondom meg. Tudja maga, hogy miért...

Hát mit mondjak, sejtettem. Különösen azután, hogy az ősz hajú, megtört hangú öregember felhívta a figyelmemet a gyűjtésnek egy olyan mozzanatára is, amelyet nekem nem állt módomban sem észrevenni, sem pedig megérteni. Gyűjtés közben asszonyok csoportja haladt el előttünk. Szívélyes „tanácsolnak?” köszönésükre adatközlőnk feltűnő buzgósággal válaszolt. Mivel háttal álltunk, mi nem láthattuk azt, hogy tőlünk elhaladva egyikük kivált közülük és az úton átmenve bekiáltott egy kapun, ahol a mennybéli közgazgatás trunki ügynöke, az „imádott páter” lakott.

Az öregasszonyon eluralkodó zavar csak jobban kiemeli kérésem képtelenségét az alkalmatlan időben és helyen való éneklésről. Lehajtott fejjel, tétovázva próbálja kívánságomat elhárítani, hangja idegenül cseng a délutáni csendben:

– Elévtetek valami asszonyok, hogy én öreg vagyok, régi vagyok, s tudak énekelni. S én énekeltem. S mikor kitűt a szentmise, akkor rivám álltak, hogy né, mit mondott a páter. Hogy Rományországban vagyunk, s rományok kell legyünk. S én többet nem éneklek semmit. Mert én mind csak nem mondok rossz beszédet. De nem mondok semmit!

Hirtelen beugrik a vasárnap déli mise vége, amikor a monumentális templom előtti téren a kettős esküvőre összegyűlt, hagyományos viseletbe öltözött emberek csoportjával először találkozom ennek a sajátos kultúrának az ünnepi arcával. A tér közepén az imponáló méretezésben megtervezett lépcsősor alján háromtagú cigányzenekar lakodalmos nótákkal pezsdíti a hangulatot. Fényképezőgépünk előtt a szaxofonos sztárállásba merevedik, a dobos iszonyú ritmust diktál, hangszerén a Gipsy Kings felirat. A nők csokorban beszélgetnek, a férfiak hátrább meghúzódó vásárosok portékáit mustrálgatják, vannak akik a konzervdobozokkal a rontásúzó rítusra kellőképpen felszerelt Róma jelzésű autócsodában gyönyörködnek. Kolleganóim nevetgélő öregasz-

szonyok csoportjához csapódnak. A fényképezőgép fel-felvillanó fényeiből látom, hogy sikeres gyűjtést valósítanak meg. Lenyűgöz a látvány, és arra gondolok, hogy minden kultúra hordoz magában olyan titokzatos evidenciákat, amelyeket csupán elképzelni tudunk.

Az öregasszony miután elmondja kétségkívül komoly és meggyőző érveit, nem érti, hogy én továbbra is miért akadékoskodom. Ám nekem is jó okom van a gyűjtés ügyének továbböröklésére. Egész napi hiábavaló fáradozás, érthetetlen visszautasítás azok részéről, akikkel korábban kellemes beszélgetéseket folytattam, a feszült légkörben történő gyűjtés mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a végsőkig feszegetsem korábbi kérésemet. Meggyőző érveimnek az „új időkről” már majdnem engedve, de kétségeitől még meg nem szabadulva, még mielőtt dalra fakadhattam volna, bement a malomba meggyőződni róla, hogy beszélgetésünknek nincsenek-e hivatlan tanúi. Néhány perc múlva felindulva jött ki:

– Nem lehet, hogy én énekeljek! Nem vagyok cântăreț, nu e voie (énekes, nem szabad).

– Mért nem szabad? Ki mondta magának, hogy nem szabad?

– Mondják. Megkérdeztem, s aszanták, hogy nem szabad.

– Nem kellett volna megkérdezze – szaladt ki keserűen önkéntelenül a számon.

– Há minek ne kérdejem meg, amikor velem osztrák csúfolkodnak, bánt a falu.

– Bántja a falu?

– Velem csúfolkodnak! Szidnak engem!

Azt hiszem ez az a pont, amikor nekem végérvényesen le kell állnom. A hagyományban gyökerező viselkedésmintáknál, úgy látszik, lehetnek erősebb, kényszerítőbb motivációk is. Megkér, hogy ne haragudjak és Istennében (ti. Isten nevében) bocsát utamra.

Forrófalván lépten-nyomon hallhattam a középkorú korosztálytól azt a történetet, amelynek iskolás gyerekként voltak tanúi, és amely több mint ötven év multával is minden részletében azonosan reprodukálódik beszámolóikban. 2001. július 8-án egy 63 éves asszony közlésében:

– Voltak a legionarak (*vasgárdisták*) s azok úgy tiltották a magyar beszédet! Nem lehetett az iskolába es. Én nem hordoztam, de volt egy csutak, s téve neki ulyan, mind a hám. S aztán melyiket meghallták, hogy beszéllett magyarul, akkor akasztották bé nyakába, s kellett menjen az iskolát kerülje, s rikoítsa nagyon, hogy: „Cine vorbește ungurește, ca mine pătește!” (*Aki magyarul beszél így jár!*)

– És maga ezt látta?

– Há hogyne lássam, amikor az jén klászamban voltak kollégjaim, melyikek hordozták azt a csutkat, azt. Jut eszembe, mind most es. Minha most látnám, hogyne. Azt mondták akkor, hogy [...] nem vagyunk magyarok, akkor mondták, hogy nem szabad, hogy beszéljünk magyarul. Aztán idefelé fogták, hogy tanítsák a kicsi gyermekeket is rományul.

Vagy másnap, ugyanott középkorú férfi közlésében:

– Csutkat tettek. Csutkat, így né: átfűzve egy kötéll, s kellett menjek, így né [mutatja: körbe], s kellett mondjam: „Cine vorbește ungurește, ca mine pătește!” (*Aki magyarul beszél így jár!*)

– Ezt kik csinálták magával?

– A tanyítók! Nem lehetett beszélni magyarul. Semmit! Az iskolában nem lehetett beszélni magyarul semmit! És aztán ha nem tudtunk románul, úgyis úgy kellett beszéljünk. S akkor ha megfogtak, akkor akaszták bé a kötelet a csutakval. Egy csutak, így né, a nyakunkba, s aztán: „Cine vorbeste ungurește, ca mine pătește!” (Aki magyarul beszél, így jár!)

– Másokkal is megcsinálták?

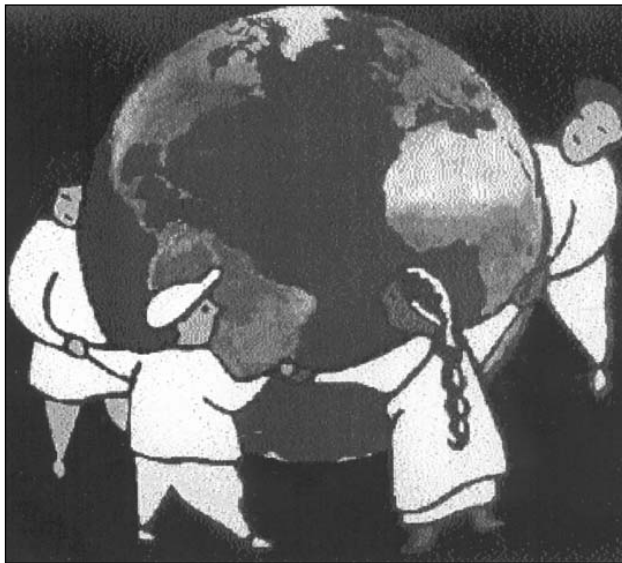
– Hát mindegyikkel, aki beszélt magyarul. Mind az egészzel. Vették ki, s akasztatták bé másoknak, másoknak még, másoknak még. „Még beszélsz magyarul?” Há nem tudtam románul én. Igen. Vótam hat-hét éves, nem tudtam románul egy szavat sem. Há muszáj vót, hogy megtanuljak, ha nem, akasztatták bé a csutkat a nyakamba.

Néprajzos mivoltomból nagyon jól tudom, hogy a marginalizálás az egyéni életvezetés alapvető struktúráját, a szubjektum egységét, a személyes identitást veszélyezteti. Tudom azt is, hogy a fentiekhez hasonló helyzetek másokkal is megtörténtek már, hogy ez az eset az etnikai helyzettel manipuláló ideológiák szimbolikus megjelenítője. El kell fogadnom, hogy csupán anakronisztikus szemlélője vagyok egy olyan játszmának, amelyben a lapokat már rég kiosztották és amelynek valódi tétje nem az a néhány árthatlan ballada, amelyet én akkor hangszalagra szerettem volna rögzíteni. És ha mindegy, hogy ki és mikor végez néprajzi terepmunkát Moldvában, mert tevékenységének eredményeként bárkivel megtörténhetnek a fentit idéző helyzetek, akkor nekem és a hozzám hasonlóknak még van mit keresni Moldvában. Mert mindig lesznek olyan események, vagy érthetetlen szótöredékekbe, elhaló közhögsbe fuló, érdekes-

nek ígérkező hangfelvételek, amelyek ott és akkor nem önfeltárási módon hordozzák a maguk értelmét. Ám a magunk válaszát mindenképpen fel kell mutatnunk, mert mindez a néprajz lényegéhez tartozik hozzá, és ehhez újra és újra át kell keltnünk a Kárpátokon.

PETI LEHEL

Sebestyén Balázs V. o. t. (11 éves) számítógépes grafikája, 2002. (Orbán István)

A kaláka Csíkszentmártonban

A közösen végzett munka, a kaláka a hagyományos székely falu életformájához tartozott mindig. Ezt a munkaformát a kölcsönös megsegítésért önkéntes alapon szervezték, vagy pontosabban, szerveződött. Kalákába csak munkabírók mentek, hisz nem formáságról, szórakozásról volt szó, dolgozni kellett keményen, és viszonzása becsületbeli kötelesség volt. Etikai értékrendet is kifejezett egy adott közösség életében.

Czuczor Gergely – Fogarasi János *A magyar nyelv szótára* (1862–1864) című munkájában a kaláka címszót tipikus székely tájszónak tekintik, mikor a rokonság, szomszédság, fizetség nélkül, összeállva gyorsabban végeznek el egy bizonyos munkálatot. Ez a kölcsönösségen és segítőkészségen alapuló szokásrendszer általános volt és bizonyos mértékben az ma is községünkben. Ez a közösségi munkaforma, mint faluközösségi maradvány, azért töltötte be közösségformáló funkció-

ját napjainkban, mert tartalom szerint közvetlen emberi, humánus intézmény, s mert azok a formák, melyeket ezek a közös munkák kialakítottak, vonzóak, hagyományosak maradtak.

Dolog végeztével a kalákásokat étellel, itallal kínálták, s persze a gazda kötelességének tartotta, hogy alkalom szerint a kalákásoknak visszasegítse a végzett munkát. Sőt a kalákásokat hívni is szokták.

Meg kell említenünk, hogy a régi faluközösségekben a kalákának is szigorú egyházi és vallási normái voltak. Egyfelől a közgazgatási és egyházi intézmények büntették a munkálkodó ünepszegőket, ugyanakkor ők korlátozták és fékeztek a mulatni vágyókat. Pl. A Csík-, Gyergyó-, és Kászonszéki 1726. évi egyházi végzés tiltja a szombati vagy ünnepesti kalákákban a táncolást, hogy emiatt el ne mulasszák a következő napi misét. A vétőkre bírságot is róhattak ki.

Vegyük számba a kaláka legfontosabb formáit községünkben.

Arató kaláka: aratáskor a szomszédság, rokonság közösen takarították be egymás terményeit, szövetkezetesítéssel megszűnt

Pityókaszedő kaláka a fentihez hasonló.

Fahordó kaláka; az őszi munkák befejeztével a fogatos komák összeálltak és közösen hordták haza egymás téli tüzelőjét.

Kőhordó kaláka: új ház építésekor az alapozáshoz szükséges kőmennyiséget és más építkezési alapanyagot fuvarozták haza. Ehhez kötődik az ún. hegyező kaláka. Ez az épülő ház befejezését, befödését szolgálja, azaz „meghegyezik” a házat és kiteszik tetejére a keresztet, ami az új ház felavatását is jelenti. Nagy eszem-izommal is szokott járni, ami magába foglalja a házépítő fizetett munkások bérének elszámolását is. A fizetett munka elterjedésével ma már nevét is csak az idősebbek ismerik.

Mezőgazdasági munkához kapcsolódik még a kaszáló, takaró, répakapáló-egyelő, répapucoló, ganyézó (trágyahordó), kenderitoló kaláka. Télen szokás volt a tollufosztó kaláka, amit asszonyok végeztek a férjhez adandó lány házában. Egykoron a kutat is kalákában ásták, ma már az erre szakosodott fizetett munkások végzik.

A közösségi munkaforma egyik válfaja a cséplőgépeség. Ez egy viszonylag későn megjelenő ipari jellegű foglalkozás, hiszen a cséplőgép is csak a 19. század végére jutott el Csíkba. A második világháború végén hat cséplőgéptulajdonos volt Csíkszentmártonban: György Ádám, Tamás Mihály, Nagy Mihály, Balázs Ferenc, Tamás Ignác és Burista József. A cséplőgéptulajdonos számára a cséplőgépeség nem volt főfoglalkozás, mivel ez a mesterség csak igényjellegű, az aratás időszakára korlátozódik. E mellett mindenki még valamilyen foglalkozást űzött. Favágógéppel rendelkezett például Burista József, lakatos volt Balázs Ferenc, gátért üzemeltetett Nagy Mihály.

Ezek a cséplőgépesek ellátták a község és a környező falvak, sőt távolabbi vidékek igényeit is. Tulajdonképpen a kaláka körébe tartozó közösségi munkaforma, mivel egyszerre sok ember munkáját igényelte és a fizetség a visszasegítés formájában történt. Tulajdonképpen fizetséget csak maga a géptulajdonos kapott. Ugyanakkor a cséplőgéptulajdonosnak évről-évre ugyanazok a gazdák voltak megrendelői, a cséplőgépethöz is ugyanazok a kalákások jártak. Mivel sok munkaerőt igényelt és balesetveszélyes is volt, megkövetelte a munka jó és pontos megszervezését.

Legfontosabb munkaerő az etető, aki a cséplőgép tetején állt és a gabonakévéket adagolta a gépbe. Tapasztalt, megbízható, pontos személynek kellett lennie, tőle függött a cséplés minősége, figyelmetlensége balesetet is okozhatott. Ezen kívül szükség volt kévehányóra, kévevágóra, zsák-hordóra, szalmahordóra, kazalrakóra, pelyvahordóra, mérlegelőre. Ezekhez férfi munkaerő kellett.

A cséplőgép mellett két-három asszony végezte a kicséplelt gabona felfogását zsákokba, a zsákok bekötését és továbbadását. Minden munkafázishoz több sze-

mélyre volt szükség, mivel váltásban dolgoztak. Kazlakba csak az őszi gabona szalmáját rakták, amit rendszerint alomnak használták. A tavaszi gabona szalmáját rázott (szénával kevert takarmány) formában a télen az állatok takarmányozására használták.

Eközben a ház asszonyai és lányai a komámasszonyokkal a főzéssel voltak elfoglalva. Ugyanis a cséplőgépesek minden nap bőséges étellel és itallal déli és esti ellátást kaptak. Egy-egy gazda tehetőségét, gazdagságát abban alapították meg a falustársak, hogy hány nap csépelte nála a gép.

Az előbbieken leírt munkaforma hasonlít a lakodalmi kaláka-hoz, ahol a lakodalm lebonyolítását teljes egészében kalákában végzik, kivétel talán a főszakácsnő, aki tapasztalt, szaktudó, fizetett személy.

Téli esték egyik kellemes és szórakozással egybekötött közösségi munkaformája a fonókarimó. Ennek lényege a nyáron termelt len, kender és gyapjú feldolgozása. Estéknél egy-egy tízes, utca vagy szomszédság lányai összegyűltek, ahová a legények is hivatalosak voltak. Miközben fontak, beszélgettek, megtörtént, hogy valamelyik leány elejtette az orsót (legtöbbször persze nem ügyetlenségből), egy-egy serényebb leány felkapta, a lány csak csókkal válthatta ki. Ha a lány nem volt hajlandó csókot adni, az addig font fonalat a legények felmatolálták (feltekerték) a kapura vagy a kerítésre. A móka kedvéért az asszonyok és az egészen idősek is elejtették az orsót. A fonó után a fiúk hazakisérték a lányokat. Ha közülük valamelyik büszke volt vagy megszólta a legényt, a kapunál elkapták és végigvezették a patak közepén. Ha a meghívottak közül egy leány nem ment fonóba, a legények csengettyús szánkóval utánamentek és nagy zajt csapva vitték oda.

Itt kell megemlítenünk az ún. részes művelést. Azoknál a családoknál, ahol nagyobb földbirtok volt és a családból nem került ki a kellő számú munkaerő, a különböző mezei munkákat részibe kiadták, pl. kapálást, kaszálást, takarást, aratást stb. A részes művelők ahányszor szükséges volt megkapálták a termést, majd begyűjtötték, úgyszintén az aratásnál vagy a széna készítésénél. A fizetség a termés egy bizonyos ré-

sze volt egyezség szerint. Pl. harmadában általában a szegényebbek dolgoztak, amiért a termés egy harmadát kapták. Másik forma, amikor igavonó állatot nem tartó egyének földjüket, annak művelését felibe adták ki. Ide tartoztak a valamilyen mesterséget űzők is. Felesek rendszerint az örökös gazdák voltak, akik a maguk módján a művelést már kalákában is végezték. Aki nem győzte egymaga az aratást, kiadhatta részes aratóknak, akik nyolcadán vagy kilencedén vállaltak és kosztot is kaptak. Ezt viszont megválthatta gabonával vagy élelmiszerekkel. Ez utóbbi munkaforma Csíkban elég ritkaszámba ment, inkább a kaláka volt elterjedve.

A módosabbak a belső, háztáji munka elvégzésére, az állatok gondozására cselédet, szolgát (szógát) is tartottak, akik többnyire a közeli csángó települések, – Csinó, Egerszék, Gyürke – fiataljaiból kerültek ki a szegényebb és sokgyermekes családokból. A szolga a végzett munkáért teljes ellátást, kovártély és ruházatot (gúnyát) kapott egy évre, ünnep- és hétvégi kimenő napokon pedig némi aprópénzt is. Rendszerint az istállóban háltak és külön étkeztek. Özvegyasszonyoknál, főleg a világháborúk után – férfihiány lévén – a szolgálknak jobb dolguk volt, nemegyszer a hiányzó férjet is pótolták és megtörtént, hogy a szolgából családfele lett. A szolgálkat rendszerint újévkor szerződtették (szegődtették) egy évre, az elszámolás is ekkor történt, s ha bevált, továbbra is maradhatott.

A szolga télen-nyáron a napot az állatok ellátásával kezdte és végezte. Az istállóba kitakarította, az állatokat megtisztította, viszont a tehének fejése csak ritkán volt az ő dolga. Ezt követően tavasztól ősziig előkészítette a mezőre menetelt és részt vett a mezei munkákban. Téli teendői közé tartozott a tüzelőfa felfűrészélése, felhasználása, behordása, mezőgazdasági eszközök javítása, trágyahordás és az erdőlés. Ha szükség volt rá, konyhai munkát is végzett, pl. paszulyt bontott vagy kukoricát morzszolt.

Fontos megjegyezni, hogy a szolga ugyanazt az ellátást kapta, azt ette, amit a család többi tagja.

Backamadarasi Kis Gergely (1737–1787) emlékezete

A Székelyudvarhelyi Református Gimnázium 2002. október 26–27-én Backamadarasi Kis Gergely nevét vette fel. Emlékezünk az alábbi sorokban a 265 éve született és 215 éve elhunyt nevelő, kiváló rektorprofesszor és templomépítő életútjára és értékteremtő munkájára.

*

Vajon gondolta-e Bethlen János uram, Apafi Mihály fejedelem erdélyi kancellárja, hogy leányának, Zsófiának szánt ezerforintos nászajándék más rendeltetésű lesz? Valószínű, hogy szebb, jobb gondolatai voltak leánya férjjelöltjéről a szárhegyi Lázár Imréről, s a kötendő házasságról is. De a Gondviselő Isten szándékát, akaratát nem kerülhette ki – az öröm bánattá vedlett-súlyosboddott: 1667-ben leánya meghalt. Mint minden halál alkalmával, ekkor is született valami új is: ezúttal évszázados iskolánk, mely napjainkban, mint poraiból feltámadó fénymadár, Istennek hála, újra Református Kollégiummá lett.

Bethlen János a pénzt 1670. március 17-én tett alapító levelével az udvarhelyi triviális iskola gimnáziumi szintre való emelésére ajánlotta fel. Később, 1672-ben a kollégiumnak 26 könyvet is ajándékozott, így méltán tekinthető a kollégiumi könyvtár (ma Haáz Rezső Dokumentációs Könyvtár) fondátorának is. Bethlen Jánost tehát jogosan tisztelhetjük iskolánk első anyagi és szellemi alapítójaként.

Az évszázadok során Isten a református hit oly napszamosait és hőseit rendelte ősi skólánk és templomunk épülésére, akik a kétkezi munkát hittel és tudománnyal ötvözve napjainkig fentartották azt.

A nagy tanári személyiségek közül is kiemelkedik törhetetlen hitével, szervezőképességével, professzori és nevelői nagyságával Backamadarasi Kis Gergely.

Élete példaértékű az igazi tehetség érvényesülésének útján. Szegény földműves szülők gyermekeként 1737-ben született a Maros-Torda megyei Backamadarason. 1763–64-ben elvégzi a Marosvásárhelyi Református Kollégiumot. Külföldi egyetemek látogatására készül, bár ez már 1752-től korlátozva volt. Az 1764. április 10-én szerzett guberniumi „Litterae Passuales”-t bemutatja Mária Terézia királynőnek, s engedélyt nyer 1764. május 7-én a külföldi tanulásra. 1764–1768 között Bécs, Bazel és Bern egyetemein tanul. Az erdélyi főkonzisztórium hívására 1768. november 21-én kezdi udvarhelyi munkáját. Az 1768–1787. évek közötti 19 évi tevékenysége olyan jelentős, hogy méltán emlegethetjük kollégiumunk második – anyagi és szellemi – alapítójának.

Lássuk hát röviden áldásos munkáját!

1769-ben a főkonzisztórium rendelkezése írja meg jelentését a gimnázium állapotáról. Számbaveszi a deákok „fogyatkozásait”: szegénység, könyvek szűk volta, rendszertelen tanulás, a magán-szorgalom hiánya sorakoznak jelentésében. Az utóbbiak kiküszöbölésére január és július elején vizsgálatot ajánl s a vizsgákon a dicséretet is csak „fösvénykint” lehet mérni, mert a székely ifjú legény hamar elhiszi magát. Az osztályok fogyatkozásai között említi a szépen író gyermeket és deákot, az iskolázási idő rövidségét (karácsony és tavaszi hónapok között) stb. A tanítás, a nevelés fogyatékoságait javító szándékkal írja le: „a tanítónak azt kell lelköre kötni, hogy nem csak tudós, hanem emberséges, jó keresztény emberek neveljenek tanítványaikból”, a jó köztanítót több évre megtartani, a tanítás történjen magyar nyelven III. osztályig, s a deákok pénzbüntetését nevelő hatású büntetésekkal kell helyettesíteni – mondja.

Teljesen megújítja az iskola

Kis Gergely emlékműve az udvarhelyi kollégiumban (Orbán Balázs nyomán)

belső szervezését, a tanmenet rendjét. Logika és görög osztállyal bővíti az osztályok számát, majd 1782-től a német nyelv tanítását ösztönzi. Nagy figyelmet fordított az énektanulásra. Minden osztályba ének tanítót tett, sőt „némely tanulók muzsikai hangszeren is gyakorolták magukat”. Az ő nevéhez fűződik a Harmoniae praesesek beállítása, akik a templomi énekek mellett világi dallamú énekeket is tanítottak. A tanítási tapasztalatok átadása céljából a köztanítók előtt gyakran mintatanításokat tartott.

A szegény sorsú tanulók segítségére 1770-ben állította be az ún. expositiót (a tanulók együttkezési rendszerét). A hét tanulóból álló „ekszpó” a 2–3 szolgadeák szolgálataiért (ételbehozás, vízhozás, sepregetés stb.) élelemmel való ellátását s közvetve taníttatását biztosította. Ez hosszú időre, egészen az 1896–97-es tanévig állott fenn, páratlanra téve a székelyudvarhelyi kollégiumot.

Szellemi-erkölcsi arculatáról, tanári-nevelői hozzáértéséről írták: „vala ő egy tiszta teológus, elmés philosophus, éles mathematicus – mindezeknél pedig nagyobb politicus. Grátziák ülnek vala az ajkain, amidőn testében Kis, lelkében Nagy Gergely

vala... Mindebben igen ditséretes, de főképpen a fenyíték s igazgatás törvényének megtartásában oly szerentsés, hogy az ifjúság félét is, szereté is."

1770–72 között megerősíti a kollégium Letenyei Pál és Borosnyai Lukács János alatt épített (D, DNy-i oldal) részét, s hasonló emelettel, körbenjáró folyosóval köti össze a K-i, E-i és Ny-i oldalakon épített új épülettel. Nehézségei többfélék: a pénzhiány – a főkonzisztórium mindössze 700 Ft-ot szavaz meg s felszólítja, hogy induljon el a környéken kéregetni. Jó pártfogóra talál báró Dániel István főgondnokban, a székelyföldi főúri világi, egyházi személyiségekben s a vidék kultúrát szomjúzó egyszerű embereiben.

"Itt fillérek adtak, amott szalmás, szemes gabonát ajánlottak. Egyik tenyeres, másik fuvaros napszámot, egyik követ, meszet, fővenyt, a másik téglát, cseppet, fát ígért – még a havasalji katolikus községek is készültek őserdejekből fenyő- és csefadarabokat adni..." írja a későbbi krónikás.

Az 1771–72-ben történt iskolaépítéshez szükséges anyagiak beszerzésében nagy segítséget nyújtó br. Dániel István főgondnoktól maradt fenn a következő mondás: „Az Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Dániel István a Székben”, mely jól utal a helyi összefogás és cselekvés, a mindenkori hatalommal bírók áldozatvállalá-

sának szükségességére.

Az építést Schohimd Pál nevű marosvásárhelyi kőműves-pallér vezette le. A tudomány és hit új otthonának felépítésében kétkézi munkával szorgoskodott, segített az iskolai ifjúság is. 1771. április 26 és 1772 augusztusa között felépült a 45 szobát magába foglaló iskolaépület és a mellette levő tanári lakás. A tetejére épített kis fatoronyba gróf Korda György egy nagy vasórát adományozott 1772-ben. Az építés költségei kb. 16 000 Ft-ra tehetők.

Kis Gergely hitbuzgóságának, lankadatlan akaraterének bizonyossága az új, 1781-ben épült református templom. A templom fedélzetén zöld cserepekből kirakott „K. G. 1781” felirat ma is tiszteleg építője emlékének.

Szólnunk kell Backamadarasi Kis Gergely tőkegyarapító szerepéről is. Jó gazdálkodásra, takarékoskodásra mutat az a tény is, hogy megkészszerzte a Borosnyai Lukács János, Kőrösi József és Kovács József gyűjtötte tőkéjét – mintegy 32 000 Ft iskolai tőkét hagyott intézetünkre.

Erről a tényről így emlékezik meg a hálás utókor: az iskoláért áldozatot hozó elődök között „atyja művére a méltó koronát” tette rá Kis Gergely fia Kis József (1773– 1830) Alsó-Fejér megye főjegyzője, alkirálybírója 32 000 Ft-ot hagyott a Kollégiumra, hogy „ennek kamatait évenként szegénysorsú tanulók segélyezé-

sére s szorgalmasok jutalmazására fordítsák”. „Az 1845–46. iskolai évtől kezdve az 1894–95. esztendő végéig letelt 50 év alatt összesen 707 tanuló nevezetett ki az úgynevezett Kis-segély élvezésére” áll az iskolai megemlékezésekben.

A sok munka, hivatalához való buzgósága megtörte egészségét – s iskolánk ezen oszlopos tanára, második megalapítója 1787. április 25-én, 50 éves korában meghalt. Puritánsága, szegénysége, lelki nagysága halálakor is megmutatkozott. Így szólt ágyánál imádkozó paptestvérehez: „Imádkoztasson Ked engemet, mert érzem, hogy testrészeim a léleknek egyenkint mondják fel a szolgálatot; még csak nyelvem engedelmeskedik eszemnek; ha aztán, mint érzem, nemsokára meghalok, nehogy felettem cifra beszédet tartson, mondja azt egyszerűen: ember volt, meghalt”.

A helyi református temetőben nyugszik. 1787-ben feliratos sírkövet emeltek sírja fölé a következő sírfelirattal:

*Kis Gergely hamvait e sirhalom zárja,
Neve földünk, lelke az eget járja.
Nagy pap, bölcs professzor, ért
ítélettel szolt,
Tanult igazgató, s fő notárius volt.
Három hat esztendő bizonyossága lehet,
Míg hivatalban volt, egy ember
mit tehet.
Új iskola, templom s sok tanítvány
mondja,
Hogy rövid idő rá, volt amennyi
gondja.
Egy jubileumot élvén, végét érte,
A vallás és közjó méltán sírnak érte.
Irigy! valld meg te is igaz érdemeit,
Ne rágd hírét, tiszteld nyugvó
tetemeit.*

1787

1867-ben a régi sírkő helyére díszes emlékoszlopot emelt a református kollégiumi ifjúság.

Emlékét a hálás tanulóifjúság 1838-ban, az általa épített falak közötti téren homoródalmási vörös mészkőből emlékoszlopot emelve is megtisztelte.

Egyik legszebb, lehangulatosabb része iskolánknak, ahol századok üzennek s emlékezésre, helytállásra, buzgó hitre intenek minket.

Kis Ferenc kollégiumi tanár iskolatörténetének zárószavait idézve fejezzük be emlékező írásunkat. A Református Gimnázium

Br. Rudnyánszky Béla VII. o. t. Vázlat a Sétatéréről, ceruzarajz, 1907 (Holló Károly)

um névadó ünnepélyén sem kívánhatnánk szebbet-jobbát ősi skólánknak!

„Egyebet nem mondhatok: Isten áldja meg a székely nemzet kebelében, földén e rózsakertet. Védje az idők viharaitól. Adjon melléje mint eddig, úgy ezután is, buzgó, kegyes, szelíd ápolókat, pártfogókat, hogy legyen élete örökké tartó, s viruljon a nemzet, a haza és egyház díszére, javára az idők végéig!” – írta róla Kis Ferenc 1873-ban

Íme még néhány szemelvény-Backamadarasi Kis Gergely emberi erényeiről-gyengeségeiről és nevelői elhivatottságáról. Olvaszuk a mai kor emberének tiszteletével.

„És ez immár arra vezet, hogy

testiállásáról is valamit megemléstsek. Kis Gergely volt magosságára nézve közép termetű, széles vállú és mejjű, teljes és piros ábrázatú, legelső tekintetre is tiszteletet mutató gyönyörű ember, de a bal lába igen kicsinnyel rövidebb volt mint a másik; e mindazáltal semmi dísztelenségére nem szolgált mert úgy megszokta volt magát mentében mind a kétfelé egyaránt hajtogatni s mintegy rengetni, hogy aki másunnan testi állását nem tudta, menésről bajosan, vagy meg sem esmérhetete...” (Pálffy Diénes: Batzka Madarasi Kiss Gergely Életrajza. Erdélyi Prédikatori Tár, Kolozsvár 1833. I. füzet. 124–125.)

„Sok Úri Méltóságoknak s aszszonyságoknak szíveket nyere

meg, sok nemeseket s közrendűeket köteleze le az oskolának.” (Szigethi Gy. Mihály: Nemes Udvarhely-Széki Rózsás kert. Tudományos Gyűjtemény, IX. 1825. XI. kötet, 50–51.)

„A tanítóknak azt kell lelkökre kötni, hogy nemcsak tudós, hanem emberséges, jó keresztyén embereket neveljenek tanítványaikból. A vizsgákról azt tartja, hogy a dicséretet is csak fősvényként lehet mérni, mert a székely ifjú legény hamar elhiszi magát”. (Gönczi Lajos: A Székelyudvarhelyi ev. Reform. Kollégium múltja és jelene. 1895. 28–29.)

PÁLFALVI PÁL

A magyar tanítóképzésről

Az ezeréves magyar iskolaügy első állomásai, intézményei a római katolikus egyházhoz és annak rendjeihez, s főként a papképzéshez, a kolostorokhoz kötődtek. A három részre szakított, idegen hadaktól gyötört országban a magyar művelődés európai szinten tartását – a törökkel szemben együtt harcoló, az iskolaügyben és a szószékeken viszont egymással hadakozó – keresztyén egyházainknak köszönhetjük. A máig folyamatosan működő tudományegyetemünket az ELTE-t, 1635-ben Pázmány Péter érsek alapította jezsuita egyetemként Nagyszombaton. Első nagy pedagógusunk a protestáns Apáczai Csere János 1656-ban Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról tartotta székfoglalóját Kolozsvárt, a vándortanítóskodó Csokonai Vitéz Mihály a 18. sz. végén jöveddölte az első oskolát Somogyban. A közoktatást államüggé az 1777-ben kibocsátott Ratio Educationis emelte, amely hazánkban elsőként szabályozta a tanítóképzést is. Az akkor alakult tankerületi központokban; Pozsonyban, Budán, Nagyváradon, Győrött, Kassán, Besztercebányán, Pécsen, Ungváron, felállították az anyanyelvi normaiskolákat, a tanítóképzők elődeit. A tanítók kiképzésében nagy előrelépés történt, amikor Pyrker János László egri érsek 1828-ban megalapította az első magyar tannyelvű Tanítóképző Intézetet Egerben. Az egri

példa nyomán (katolikus) tanítóképző létesült Pécsen, Veszprémben, Esztergomban, majd királyi rendelettel Pesten, Szegeden, Győrött, Miskolcon, Érsekújváron, Nagykanizsán. Ezek a tanítóképzők alapozták meg az általános tanulmányokra épülő, középfokú-középszintű anyanyelvű tanítóképzők intézménytípusát, amely hálózat 1857-től kiegészült Sárospatak, Nagykovács, Debrecen, Pápa református, illetve Sopron, Szarvas és Felsőötvös evangélikus tanítóképzőivel, majd tíz év után Erdély híres kollégiumaival

(Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely), tanítóképzőivel (Csíksomlyó, Nagyszeben, Balázsfalva, Zilah, Máramarossziget). Megemléjtük, hogy 1837-ben – Európában elsőként – Tolnán hoztak létre kisdövékat képző intézetet.

A hazai oktatásügyben méröldkő az Eötvös József által kidolgozott, s 1868-ban elfogadott Népoktatási Törvény, amely állami felügyelet alá rendelte az oktatásügyet, bevezette az általános tankötelezettséget, biztosítva a tanszabadságot és a tanítás szabadságát, lerakta a modern polgá-

Mártonfi István VIII. o. t. Sétatér utca, ceruzavázlat, Kolozsvár, 1912. október 3. (Holló Károly)

ri iskolarendszer alapjait. „Most is azt mondom fő és első teendő a népnevelés; mert teljes meggyőződése, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen magasabb tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik. Nem akarom, hogy a tudomány Magyarországon mint egy karácsonyfa állíttassék föl, fölékesítve mindenféle csecsebecsékkel, különben pedig arra teremtve, hogy elszáradjon; én azt akarom, hogy a fa gyökeret verjen a hazában, s erre nézve mindenek előtt szükséges, hogy a talaj elő legyen készítve” – vallotta Eötvös, aki nagy gondot fordított a hatosztályos elemi népiskolákra, azok épületeire, beiskolázására, tanítóira, s az állami tanítóképzőkre, amelyből a törvény 20 tanítóképző és 10 tanítónőképző felállítását irányozta elő. Már a következő évben, 1869-ben megjelent az első tanítóintézeti tanterv, s megnyíltak Budán, Csurgón, Losoncon és Sárospatakon az első állami tanítóképzők, s Budán megnyílt az ország első Tanítónőképző Intézete. Létrehozták a tanítóképzős tanárok képzését szolgáló Pedagógiumot, majd szellemi jogutódját az Apponyi Kollégiumot, s a magyar tanárképzés minőségi megalapozását szolgálta az 1895 óta működő báró Eötvös József Collegium.

A népoktatási törvény nyomán keletkezett állami, egyházi és társadalmi erőfeszítéseknek, a néptanítóknak meg a tanítóképzőknek is köszönhető, hogy Magyarország népessége mind műveltebbé vált. Amíg 1869-ben az írni-olvasni tudók aránya mindössze 36%-a volt a hat éven felüli népességnek, 1910-re ez az arány 69%-ra nőtt, amellyel akkor Európa iskolázottságban élenjáró nemzetei közé tartoztunk. Igaz, hogy ezalatt a négy évtized alatt az iskolába járó 6–12 évesek száma 1,1 millióról 2,1 millióra, a népiskolai tanítók száma 17 800-ról 32 500 főre, a népoktatásra fordított költségek pedig a tízszeresére (5 millióról 54-re) növekedtek, amelynek fő forrása a növekvő állami támogatás volt. Az első világháború előtt már 51 tanítóképző és 40 tanítónőképző intézet működött hazánkban, amelyből 30 (22+8) volt állami, a többi egyházi, amelyekben a szlovák, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovén és a rutén nemzetiségű diákok anyanyelvű tanítóképzése is folyt. Ek-

koriban 16 500 népiskola (73%-uk egyházi) működött a Magyar Királyság területén.

Trianon után a 91-ből csupán 43 tanítóképző intézet (12 állami, 31 római katolikus, 7 református, 2 evangélikus és 2 izraelita) maradt a megcsonkított országban. A határon túli nemzetrészek oktatásügyét és tanítóképzését az utódállamok erőszakos kisajátítási és asszimilációs intézkedései sorvasztották. Ám – ahogy a szörnyű török időkben – most is egy nemzetépítő művelődési program mentett meg bennünket a végzetes letargiától. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter hirdette meg a szellemi honvédelem programját, amelyben a magyar országgyűlésen kifejtette, hogy „a lefegyverzett, megcsonkított és kifosztott Magyarországon volta-képpen a kultuszárca a honvédelmi tárca is, mivel most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat... bebizonyítanunk, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani történelmi igazságtalanság.” A miniszter jobbra és balra is üzent a következő mondattal: „A politikai demokráciát, hogy katasztrófába ne sodorjon, meg kell előznie a kulturális demokráciának, az egész népies népművelés szélesebb körű kiépítésével.” Hatalmas iskola-építő programja révén – amely az egyetemektől a középiskolákon át az ötezer új tanyai iskoláig terjedt – a maradék ország kulturális vagyona megsokszorozódott, a műveltség társadalmi értéke megnőtt. A magyar nevelésügy olyan kiválóságai, mint Imre Sándor, Felméri Lajos, Prohászka Lajos, Várkonyi Hildebrand, Bognár Cecil, Marczell Mihály, Karácsony Sándor, Nagy László, Bárczy Gusztáv, Györffy István munkássága nyomán megújult a magyar pedagógia. A tanítók műveltsége, megbecsültsége a korábbiaknál magasabb szintre került. A tanítóképzők fontos bázisaivá váltak a szociális indíttatású keresztény mozgalmaknak, a népiskoláknak, s a szociáldemokrácia törekvéseinek is.

1945 után a szovjet megszállással párosult önkényuralom ideológiai nyomása alatt a tanítóképzés számos tartalmi és szervezeti változást élt át hazánkban. Egyik leg súlyosabb próbatétel volt az egyházi iskolák és a tanítóképzők

államosítása, az oktatás állami monopóliumának kialakítása, tartalmi torzítása, a tanítók élet- és munkafeltételeinek lerontása. Ugyanakkor ebben a nehéz időszakban, 1959-ben történt 11 tanítóképző és 3 óvónőképző (Budapest, Győr, Esztergom, Szeged, Debrecen, Jászberény, Baja, Kaposvár, Sárospatak, Szombathely, Nyíregyháza, illetve Kecskemét, Sopron, Szarvas) felsőfokú tanintézménnyé nyilvánítása, a tanítóképzés felsőfokúvá emelése, amelyeket 1975-től az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletével tanítóképző főiskolákká szerveztek át.

A rendszerváltás után meghatározó tartalmi, szemléleti és szerkezeti változások zajlottak, nyitás történt a hazai iskolarendszerben és a tanítóképzésben is. Az 1993-ban elfogadott felsőoktatási törvény 3 évről 4 évre emelte a hazai tanítóképző főiskolák képzési idejét, amelyek egy része önálló tanítóképző főiskolaként visszakerült az újjászerveződő egyházi iskolarendszerbe (Debrecen, Nagykőrös, Zsámbék, Esztergom). A felsőoktatás korszerűsítését szolgáló új felsőoktatási törvénnyel az ezredforduló után az állami tanítóképző főiskolák is részeseivé váltak a felsőoktatás integrációjának, önálló intézményrendszerük megszűnt, immár a különböző főiskolák és regionális egyetemek önálló karaként, tagozataiként munkálkodnak tovább.

A magyar tanítóképzéshez tartoznak határon túli nemzetrészeink anyanyelvű iskolái, amelyek oktatóigényének kielégítését részben az intézményegyesítésekkel beolvasztott kis számú határon túli magyar tanítóképző karok, a hazai pedagógusképzők kihelyezett tagozatai, illetve Kárpátalján a Beregszászi Tanárképző Főiskola, Délvidéken a Szabadkai Tanítóképző, Erdélyben pedig a Sapientia Egyetem és a felsőfokúvá szervezett hat magyar tanítóképző szolgálja.

A magyar nyelvű tanítóképzés, a néptanítók nemzeti közművelődés, népoktatás szolgálatában végzett tevékenysége, valamint a tanítóképzők oktatást és nevelést megalapozó, megújító, több mint két évszázada működő önálló intézményrendszere Magyar Örökség.

ÚZ-VÖLGYI HATÁRÓRBALLADA

„Megtörtént, vagy nem, de így volt.”

Töltik a nagy erdő útját, / Viszik a székely katonát... Az Úz-völgyében hagyomány született: a még élő úzi honvédek és székely határőrök minden évben megemlékeznek 1944 augusztusáról, amikor a II. Ukrán Front harminc nációból összeverbuvált csapatai – úgy jöttek, mint a hangyák – elérték az akkori magyar határt.

Az úzi emlékőrző és hagyományteremtő esemény sor tipikus esete annak, amikor félévszázados politikai elfojtás a karsztvidékekről ismert módon elnyeleti a történelem földfelszíni csermelyeit – víznyelet, víznyelő ennek a neve –, s ez aztán addig oldja, vájja a földalatti járatokat bűvópatak módra, amíg vízkeleti lehetőséghez nem ér, s ott újra élő nem bukkanhat. Olyan tiszta ott a forrásvize, hogy a nap is belekötöl, majd meg is mártózik benne.

A tavalyi kilencedik úz-völgyi ünnepségre nem született meg a megemlékezések jelképi értékű, évenként megismételhető alkotása. A katonaemlékmű mellett, amelyet a veteránokkal együtt a kutyakörmünkkel hordtunk és raktunk össze, s amely építés közben formálta, dúsitotta szimbólum-értékű, jelentéshordozó formákkal önmagát, amíg a hatalmas, az Úz medréről kiemelt kőtömb egy sebesült harcoshoz, a névtelen katona kőkoporsójához, az antik sírok szarkofágjához, vagy a nomád népek kunhalmához nem lett hasonlatos. Előtte minden ünnepségen egyházi ceremónia ismétlődött, szónoklatok, versek, énekszámok hangzottak el, a jelenlévő sokaság elzarándokolt az úzi Gyilkos-tóhoz – ilyen is van –, ott ki-ki felekezeti hovatartozása szerint letérdelt, vagy a kezét összekulcsolta az előtt a csoda előtt, amely az I. világháborúban a 11. Komáromi gyalogezred által épített hadikápolnával megesett: egy öt kilométer hosszúságú hegyoldal becsúszott a Mogyorós patakába, ez a hatalmas földfolyam hátán az erdővel elrekesztette a víz folyását,

s bár egyméternyre szakította fel a sziklás hegyoldalt a kápolna mellett, azt megkímélte, épségben hagyta. Azért, hogy a nem istenhívó is elámuljon e csoda láttán.

Nos, a múlt évben, 104 éves korában Újtusnádon elhunyt Keresztes Vilma néni. Még élő fia és számos unokája felnyitották azt a dobozt, amelyhez életében nem illett hozzányúlni. Naplót találtak benne, egy édesanya feljegyzéseit a háború utolsó két évéből. Vilma néni, mikor annyi fájdalom gubancolódott benne, az asztal mellé ült, s szárazni kezdte az irkába a sorokat. Három fia a fronton. Egyikük haza is szabadult. Fogásból szökött, leromlott testtel, ép lélekkel, s három nap múltán azt mondta az édesanyjának: a becsület, az becsület, nekem a bajtársaim mellett a helyem. Az édesanya nem sírt, csak miután távozott. Három évig várt három fiára, három esztendeig zsörtölődött a háborúcsinálókkkal, panaszkodott Istennek, de ez az ő magánfájdalma, anyai keserősége volt. Mert a becsület, az adott szó, a haza, az más. És a naplórást sorsába belenyugodva akkor hagyta abba, amikor két fia hazatért, Imre fia helyett a híre érkezett meg: a harmadik, a legkisebb és a legkedveltebb, ott nyugszik

valahol, a Magas-Tátrában.

Vilma néni zenetanárnő unokája, Keresztes Enikő előbb arra gondolt, hogy azt a naplót vissza kellene vinni a hadszíntérre, az Úz-völgyébe, az évenkénti megemlékezésre. Maga is próbálkozott, hogyan hangzanék az ő szájából. Mindannyiszor zokogás lett a vége. Aztán élő nagybátyájára gondolt. Léven ő is érintett, neki is elcsuklott a hangja. Aztán a család többi tagjával is próbálkozott. Az eredmény sejtethető. Gyötrelmeit elmondta az uzoni asszonykórus tagjainak. Kezdték magukra próbálni a szöveget. Részekre bontva. A prózába zárt fájdalom népdalokat, katonadalokat mozgósított. Szöveg és dallam egymásra talált, egymást felerősítve egységes művé épült, megrázóan szép határórballadává. És észre sem vették, hogy ez ballada, hogy ennek ők a szerzői, s hogy megszületett az Úz-völgyi megemlékezések lényegét a leggyönyörűbben megfogalmazó, a Szellő-tető, a Saj-havas, a Csuklyánka meg a Mogyorós-tető magasánál magasabbra szálló szimbólum-szöveg és ének, az Úz-völgyi határórballada. Uz Bence társa.

SYLVESTER LAJOS

Az uzoni asszonykórus az Úz-völgyi emlékműnél

HATÁRÓRBALLADA

Összeállította Keresztes Enikő

Felhasznált irodalom: özv. Keresztes Szilveszterné BáKay Vilma 1944–1946 között Csíkbánkfalván írt naplója, népdalbetétekkel kiegészítve, melyek a megfelelő helyen hangulatilag, érzelmileg alátámasztják, tagolják a szöveget.

(1. ének: Októbernek, októbernek elsején, 1–2. szakasz, ismétléssel.)

1. ének: Októbernek, októbernek elsején

Tempo giusto, poco rubato

Ok - tó - ber - nek, ok - tó - ber - nek el - se - jén,

Nem süt a nap Csík-karc-fal-va me - ze - jén.

El - bú - csu - zom a ma - dár - tól s az ág - tól,

s az - u - tán a csík - karc - fal - vi lá - nyok - tól.

2. ének: Kicsi Pottyond vékony szavú harangja

Tempo giusto; Moderato

Ki - csi Pottyond vékony sza - vú ha - rang - ja.

Nem csi - lin - gel né - kem töb - bé haj - nal - ba.

Ha - rang he - lyett kürtöt fújnak haj - nal - ba.

S ak - kor ü - lők fel a kis pej lo - vam - ra.

2. szakasz

*Édesanyám, hol van az az édes tej,
Mivel engem katonának nevelt fel?
Adta volna a tejet a lányának,
S most a fiát nem vinnék katonának.*

1944. szeptember 2.

Úgy írom e pár sort, mint vég-sorokat. Isten tudja, virrad-e ránk több nap? Augusztus 24-én du. jött a telefonüzenet, hogy Sanyikám azonnal vonuljon vissza Koste-lekre. Futótűzként terjedt a hír, hogy Kosteleknél betört a román, s vele jön az orosz. Zolti még itt-hon volt betegszabadságon. Ő 25-én este azzal a hírrel jött haza, hogy Úzba be is törtek, sőt Csobá-nos, Kostelek, Gyimes, s Isten tudja, még hol nem. Rövid egy-két nap alatt elmenekült a jegyző, pap. S jöttek a katonák, magya-rok, németek; terjedt a hír, hogy menekülni kell...

Zoltinak addig könyörögtem, míg ásott egy gödröt, hogy valamit bele tudjunk rakni, s mi is be-le tudjunk bújni... Reggel indult Zolti. Ő, egyik fájó búcsú a másik után. Mikor Sanyikám ment, úgy éreztem, hogy a fél szívem kiszakadt, most a másik fele szakadt ki, de dobogott itt, mert a harmadik, Imruska, még a besztercei munka-táborban volt, hát őt vártam, hátha hazajön... Augusztus 28-a óta nem jött posta. Aztán kezdtem az ágy-neműt, egyet-mást kihordani a gö-dörbe, de milyen ügyetlen voltam, előbb bele raktam amit tudtam, s azután befödtem. 31-én és szeptember 1-én egyebet nem csinál-tam, legalább százszor a gödör-höz s vissza, minden darab desz-kát egyedül, szalmát, földet rá, közbe szólott a repülőgépek zú-gása, lőttek a messze hordó ágyúk, bombáztak a repülőék...

(2. ének: Kicsi Pottyond vékony szavú harangja – ismétléssel)

2. szakasz

*Kis pejlovam ha megindult,
hadd menjen,
Énutánam senki ne keseregjen.
Mert az aki énutánam kesereg,
Az csalja meg az én árva szívemet.*

Szeptember 2-án délelőtt, nagy Úr Isten, megjött az én drága kicsi

3. ének: Megjött a levél fekete pecséttel

Tempo giusto; Andante

Meg - jött a le - vél fe - ke - te pe - csét - tel.

Meg - jött a musz - ka száz - e - zer em - ber - rel.

Száz - e - zer em - ber áll a harc me - ze - jén,

Sír - hatsz ga - lam - bom, nem le - hetsz az e - nyém.

fiam! Azt se tudtam, álmodom, vagy valóság. Mondta, hogy háromszéki osztálytársai már haza se tudtak menni, bent voltak az oroszok. Hogy hazajött, főzni kezdtünk, s eljött 3-a, vasárnap... Idacskával vittünk két nagy kosár gyümölcsöt be a magyarok konyhájára, hogy vigyék ki a frontra. Bekísértem, s mikor lépek ki a ka-

pun, hát már sötét is volt, s két katonára kísér egy csángó fiút, mondja Borbári néni, hogy no itt hoznak egy partizánt, megállnak a kapuba, s a csángó fiú azt mondja nekem, anyuka. Előbbször nem értettem, aztán ismét szólt -, én vagyok, anyuka, hát nem ismer? Te vagy-e Sanyikám, kiáltottam, de hát milyen ruha ez rajtad. Hát én

4. ének: Istenem, Istenem, szerelmes Istenem

Parlando, rubato

Is - te - nem, Is - te - nem!

Sze - rel - mes Is - te - nem.

Mi - nek te - rem - tet - tél

a - nyá - nak e föld - re?

megszöktem – azt értettem, hogy a katonaságtól szökött meg, s azért kísérik. Azt hittem, az agyam szétreped: „Hisz te mindig azt írtad, hogy nem baj, ha mi meghalunk is, csak a hazánk megmaradjon.” Aztán kiegészítette, hogy az orosz fogságból szökött meg. Bekerítették az egész századot az oroszok, s egy jó lelkű csángó leány ruhát lopott ki neki a bokorba, ott felöltözött, s bement hozzuk, mintha a családhoz tartozna, s reggel mint családtag jött ki tőlük. Az oroszok mind beszéltek jól románul, s kérdezték, hogy nem katoná-e. Mondta a csángó ember, hogy az ő fia, s elindult mintha marhát keresne hazafelé a hegyeken...

(3. ének: Megjött a levél fekete pecséttel, 1–2. szakasz.)

2. szakasz:

*Sírhat, búsulhat az az édesanya,
Kinek két fia van a háborúba.
Karját vagy lábát az ágyú elviszi,
Meg se hal szegény, élve eltemetik.*

A Szentgyörgyi hegyeken találkozott az első magyar járőrrel, ott jelentkezett a zászlós úrnál, aztán az őrsön, s úgy adták mellé a két katonát, hogy kísérik be Szentmártonba. Csak egy pár percig ültek, alig ivott meg egy kicsi kávét. Azt mondta, 4 nap nem evett semmit, már azt sem érzi, éhes-e. Imruska nem volt hon, de indulni kellett, s Istenem, pont a kapu között összetalálkoztak. Oh Istenem, ölelést, búcsúzást, szívszakítót, fájót ne adj senkinek, mint amilyen a miénk volt... Imruska is azt mondja, hogy ő sem marad tovább, megy valahol jelentkezik, hogy nehogy valaha azt mondhassák, hogy gyáva volt és elbújt. Felkeltem három óraker, készítettem, s hétkor elindultak. Irgalmasság Istene, meg kell a szívem szakadjon, mind a három odavan! Most már egyről sem tudom, hogy élnek-e vagy nem! Nem mertem marasztalni, hogy nehogy én legyek valaminek az oka, de ha most itthon volna, lefeküdnék a kapuba, s azt mondanám, csak a testemen keresztül menj el. Azt hiszem, meg kell a szívem szakadjon! Boldogságos Szűz Anya, adj erőt, s védelmezd meg őket, légy helyettem édesanyjuk!

(4. ének: Istenem, Istenem...)

5. ének: Töltik a Nagy-erdő útját

Parlando, rubato; Lento

Töl-tik a Nagy-er-dő út-ját.

Vi-szik a szé-kely ka-to-nát.

Vi-szik, vi-szik sze-gé-nye- ket,

Szegény szé-kely le-gé-nye- ket.

6. ének: Boldogasszony anyánk

Bol-dog-asz-szony a-nyánk,
Nagy ín-ség-ben lé-vén,

Ré-gi nagy Pát-ró-nánk!
Így szó-lít meg ha-zánk:

Ma-gyar-or-szág-ról,

é-des ha-zánk-ról.

Ne fe-lejt-kez-zél el

sze-gény ma-gya-rok-ról.

2. szakasz

*Mért nem teremtettél
Kősziklát erdőbe?
Mért nem teremtettél
Kősziklát erdőbe?*

3. szakasz

*Mert a kősziklának
Semmi nem tud ártni
De az én szívem most
Meg tudna repedni.*

Szeptember 11.

Nem győztem kérni az eget Istenét, adjon álmat a szemeimre, s valami álomba jelentse meg, hogy milyen lesz a háborúnak a kimenetele. Csakugyan le is kopant a szemem, s hát látom az égen feltűnni nyugat felől a magyar zászlót. Az ég füstös, borús volt, s a zászló kevés idő múlva elhalványodott, eltűnt. Kelet felől feltűnt újra nagyobb, és be volt vonva egészen fekete gyászfátyollal, sőt még a rúd elejére egy nagy fekete csokor is volt kötve. Mikor felkeltem, nem bírtam, úgy vert a szívem, azt hittem, megfojt; mondtam azonnal édesanyámnak, hogy vége a hazánknak. Azt sem tudtam, hogy egyáltalán van-e szentmise, hát fut Borbári néni nagy sírva, hogy a kicsi pap csengettyűvel járja végig a falut, hogy öt óraker utolsó szentmisét tart, mert feladták Csík, Háromszék, s Udvarhely megyéket. No, betelt az álmom – kiáltottam...

Hajnalban láttam, hogy jönnek az oroszok le a Havas útján. Kimentem a Kovács Imre utcája végére, hogy hát lássam, milyen formák. Hát ilyenek lehettek a tatárok amikor IV. Béla idejében végiggázolták szegény hazánkat. Futnak mint a szélvész, ahány annyi féle, egyiknek fátyolos turbán a fején, a másiknak katonasapka, a harmadiknak valami lehetetlen lapos sapka, ahány annyi féle, egyik tatár, a másik mongol, a másik kínai, de akár a csorda. No, akik várták megnézhettek. Kozsokár Károlynál a kapun belül néztem őket egy kicsit, de azt hittem, hogy a pokol vonul fel előttem. Aztán azt mondja Bákay Géza, hogy Vilma néni így ne járjon, hanem a legeslegrongyosabban, mert a jó ruhát lehúzzák most. Kozma Irénnek az órakerkötőt a kezéről, Jakab Ignácnak, Csedő Péternek lehúzták a lábáról a csizmát, s Bandi Gyurinak is.

Tulit Jóskától azt kérdezték, hogy tán bojár, amiért tisztességesen fel volt öltözve. Haza mentem, s hát Uram, Istenem, kettő a kapun lóháton jön be. Én is lehúztam magamról a ruhát, fel a legeslegrosszabbat, s a legmocskosabb kötenyt, s értek is be. Összehánytak mindent, a bepakolt ruháimat, a fiókokat, fel az összes könyveket, s véletlen valami üres húzliket találtak, s vagy két éles töltényt, hát feszítettek fel a puskáért, pincét, padlást, mindent összehánytak. A hideg rázott ki. Jöttek mások, újra mindent összehánytak, aztán élelemért kutattak, tejet, befőttet, kenyeret, amit megfoghattak, mindent vittek. Legalább hat transzporthoz eljárt, aztán jött egy valami lapos sapkás, altiszt lehetett, annak már csirke kellett, azt nem tudtuk fogni, hát megelégedett egy tyúkkal, s elszaladt véle. Pár perc múlva iszonyú lárma, s hát vagy négy szekér, egy csomó katona, s vagy 14 ló. Nekiestek a csűrnek, le a zabot, annyit, hogy hasig álltak benne a lovak, aztán ömlöttek be a lakásba, akár a csorda...

Hogy meglátták a varrógépet, hát azt mondták, leszek katonaszabó, kiteszik a táblát. Az egyik hozott egy hatalmas női berakott szoknyát, sötétkéket, hogy varrjak neki nadrágot, a másikat bőrrel meg kellett foldjam, egész este egyik jött, a másik ment, a kétségbeesés között telt el az éjszaka. Óránk nincs, azt mondják, magánházaknál nem kell óra. Mióta megszólaltak az ágyúk, nincs harangszó, most még többet szentmise sem lesz, kezdünk egész álatokká válni...

Úristen, verd meg, akik ilyen könnyelműen hagyták ezt a hártárt, bíztak a románban... 1916-ban is így volt, előbb támadott, aztán hadat üzent. Most is csellel jött be. Azt mondják, ami kevés órség volt, az is kint volt fedezéket ásni. Aztán a szoroson átaltsétált egy német tábornoki ruhába bújtatott valaki, szétnézett, s azt mondta, hogy elvonulóban van egy hadtest német, menekülnek Romániából, s amíg elvonulnak, ne robbantsák fel az aknakutat. S már jöttek is az orosz tankok, és nem lehetett megközelíteni, hogy felrobbantsák. És így folytak be, s lepik el, mint valami szennyes folyam a Székelyföldet... Azt mondják különben az ütközet alatt, két hétig egyetlen alezredes volt magasabb rangú tiszt, s az is hama-

rosan légnyomást kapott, s elinalt gyógyulni. Egy hadnagy volt csak, aki a lelket tudta tartani a katonaságban.

Ó, csendes éjszaka, esik az eső, csorog a víz, s én versenyt sírok veled, siratom elhullott magyar gyermekeimet, mert úgy érzem, mind az enyém volt...

Drága magyar vér, az ifjúság lelke, színe java az Úz-völgyi hegyeken, ki megsebesülve örök életére nyomorék, ki eltemetve, a másik eltemetetlen, napokig hevertek a sebesültek, bekötözetlen, mert nem lehetett a nagy tűz miatt megközelíteni. Második Mohácsot értünk...

(5. ének: Töltik a Nagy-erdő útját...)

2. szakasz

*Úgy elviszik arra helyre,
Hol még madár sem jár erre.
Kit a golyó, kit a dárda,
Kit éles kard összevága.*

Drága szép somlyói búcsúk, éneket zengő búcsús székelyek, meghalt a ti számotokra minden. A Mária-éneket csak a fenyvesek susogják, s vajegy jó lélek mélyén titokban élhet, eltemetve meghalva minden.

(6. ének: Boldogasszony anyánk... 1-4. szakasz)

2. szakasz

*Ó, Atyaistennek kedves, szép leánya,
Krisztus, Jézus anyja, Szentlélek mátkája.
Refr.*

3. szakasz

*Kegyesszemeiddel tekintsd meg
népedet,
Segéld meg áldásra magyar
nemzedeted.
Refr.*

4. szakasz

*Sírnak és zokognak árváknak szívei,
Hazánk pusztulásán özvegyek lelkei.
Refr.*

Szeptember 12., kedd

Vajon hogy éljük át ma a napot? Valahogy eszembe juttat – amikor az utolsó szentmisére mentünk – egy szívvrázó jelenet. Idős honvéd, aki a kerítés kapujában egész testében zokogott, s esdő hangon kért rámutatva egy frissen hantolt sírra, hogy ott harcolt véle egyetlen fia, mellőle lőték ki, s ide temette, legyünk gondozói. Udvarhely megyei, siklódi, amit sírva ígértünk meg mindnyáján, s hiszem ha a jó Isten éltet, meg is tesszük. Az apa vonult tovább a honvédséggel. Oh, gyászoló magyar haza, Te feletted beborult végképpen az ég. Elvérzik mind a nemzet jövője, s a haza mégis elvesz egészen. Oh, ti mindenkori kormányok, Kállaytól kezdve, Sztójay Döme, s most valami vitéz Lakatos. Ünnepeletetek, parádézatok, szónokoltatok, s fegyvert jót s eleget nem gyártatatok, mikor azt mondta a szegény magyar katona, hogy ahol 60 puská kellett volna legyen, van 10, s ész nélkül, tökéletes vezető nélkül küldték a muszka golyó

7. ének: Nekünk a legszebbik esténk

Parlando, rubato

Ne - künk a leg - szeb - bik es - ténk,

Fe - ke - te szín - re fes - tet - ték,

Fe - ke - te szín - re fes - tet - ték.

elé a virágzó 18 éves gyermektől fel 60 évig, óh, hogy ne éljük azt az időt, hogy kitisztulna tőlük a táj, s mint Kanizsai Dorottya végigjárhatnám a csatateret, s eltemném az elhagyott holttesteiket... Vétkes magyar nagyurak, ültetek az ezer holdakon, s még többen is, nemhogy egy kicsit adatok volna belőle a föld fiainak is, akik a nemzet erejét képezték. No, ha most végigszáguldanak rajtatok, s nem marad semmitek, tán még az életetek sem? A rangkőség ami az elnyomatás ideje alatt nem szűnt meg, hanem még fokozottabban kifejlődött, a kegyelmesekek, a méltóságosok, a nagyságosok, s ti vitézek, mert tekintetek már nem is voltak utóbb, nézzétek az osztályharc mire vezetett: széthullt a nemzet ereje, lelke...

Ilyen idegsorvasztó, lelket bénító időszak tán soha, vagy valamikor a tatárjáráskor lehetett. Az idő is állandóan borús, esik...

(7. ének: Nekiünk a legszebbik esténk...)

2. szakasz

*Minket anyánk megátkozott,
Mikor a világra hozott,
Mikor a világra hozott.*

3. szakasz

*Azt az átkot tette reánk,
Ország-világ legyen hazánk,
Ország világ legyen hazánk.*

4. szakasz

*Ott se legyen megállásunk,
Csipkebokor a szállásunk,
Csipkebokor a szállásunk.*

Két tankos, akik tegnap itt jártak, azt mondták, hogy mennek végig Magyarországon, neki Németországnak, s ha vége lesz a háborúnak, csak két nagyhatalom lesz a világon, Amerika és Oroszország, ez a kettő diktál a kis nemzeteknek. Mi, Erdélyiek oda vagyunk adva a románnak, feletünk közvetlen ő fog rendelkezni, neki pedig az orosz diktál. No te szegény Erdélyország, Magyarország számára örökre elvesztél. Jól is van az így, mert az ide bejött anyaországiak, mint valami alsóbbrendű lényeket kezeltek...

A sok mindenféle események között azt tapasztaljuk, hogy a Jó Uristen az ő Szent kezének a támogatását nem vonta meg azok-

tól ezen rettenetes napokban, akik benne bíztak. Azok a családok, akik meg szokták szentelni az ő szent napját, a vasárnapot, mind könnyebben tudták viselni e borzasztó megpróbáltatást. Az Uristen akit akar, meg tudja oltalmazni, s meg is oltalmazza a legnagyobb golyózáporban is. Kellett ez a nagy pusztulás, hogy a romokon új élet épüljön!

Az irigység, az önzés, a haragoskodás is olyan nagy volt, hogy az kibírhatatlan volt már. Ami kiosztanivaló jött, azt a bizottmányi tagok maguk között úgy elosztották, hogy a népnek nem jutott semmi. A kisbíróné, kinek egy falás gyermeke sem volt, az is az akciók szoknyát alul viselte, mert felül szégyenlette felvenni. A szolgabíróné is eldicsekedte társaságban, hogy neki is akciók ruhája van, s ugyanakkor a sokgyermekes gazdálkodó családok egy fejkendőhöz nem jutottak hozzá. Ez a nagy leégés, leromlás kellett ahhoz, hogy érezzük, hogy a földön minden múlandó, s nem a miénk, adta a mi jó Mennyei Atyánk, s amikor akarja, el is veszi.

(8. ének: Magyarok Istene, tekints e szép népre – ismétléssel)

2. szakasz

*Sírva és zokogva kérünk Fölségedet,
Vondd vissza népedről büntető kezedet.
Áldd meg szegény magyarokat,
Felejtsek el balsorsukat!*

*Szent István királyunk,
mutass nekiünk utat!*

Olyan egyformák eseményekben a napok. Ahány utánpótlási csapat átvonul, mind rabol. Élelmet, ruhát s olyat is, amit nem is ismer, hogy miféle, de azért elveszi, ha a következő kapunál el is dobja, de fontos, hogy megkároítson...

Két nap óta es az eső, mintha minden cseppje a ti testetekre hullana, drága három fiam. A jó hírek úgy látszik hamisnak bizonyultak, az ágyúk szava sem hallatszik. Ma igen rossz napom volt... Itthon lóg a falunak minden férfia, alig van egy-kettő hűja. Bölcsék, boldogok, s azt mondják, az az ügyes, aki haza tudott szökni, nem aki saját testével védi a hazát...

Október 18.

Vége a reménynek, hogy az ország megmentődjön. Azt mondják, hogy rádión hallgatták, hogy Horthy sírva mondta be, hogy fel kellett adja Pestet... Ma lemerészkedtem Szentmártonba. Ott a hősök emlékművéről a turulmadarat levették. A magyar címert egy ember erővel akkor verte le. A két márványtábla a régi háborúban elesett hősök nevével megemmisítve, összetörve a földön darabokban hevert. Hogy én mit éreztem, ki sem mondhatom. Simonba megjött már egy hete a ré-

8. ének: Magyarok Istene, tekints e szép népre

Parlando, rubato

Ma-gya-rok Is-te-ne tekints e szép népre,
Kik hoz-zád só-haj-tunk e si-ra-lom-völgy-be.

Szün-tesd meg a nagy vér-on-tást,
A test-vé-ri vi-szály-ko-dást.

De-ríts e szép nép-re bé-kes-ség haj-na-lát.

9. ének: Erdély hegyel van kerítve

Tempo giusto

Er - dély hegy-gyel van ke - rít - ve,

Mé - gis ki - vit - tek be - ló - le.

O - lyan szép lányt hagytam ben - ne, hogy

hót - tig fáj a szí - vem ér - te.

gi román jegyző, egy egyes lóval, két utazókosárka a szekér fenekében. Egy hét múlva áthelyezték Kozmásra, s akkor 16 szekeret rendelt elköltözni, a menekültek holmijából, annyi mindent lopkodott össze...

1945. február 2.

Ezelőtt négy nappal megöltük a disznót, hogy már tovább tartani nem tudtuk, s hiába várom, nem jön egy sem haza, hogy egyék belőle. Töltöttem jó sok nyári kolbászt, hogyha hazajönnék, legyen. Az este, amikor már a konyhát súroltam, Bocskor Sándor hozott egy levelet, de nem bontottam fel, amíg el nem végeztem a súrolást. A súrolás végén gondolom, hogy amíg felfő egy kicsi teavíz, már felbontom, bármi legyen is benne írva. Egek Ura, a drága Sanyikám betűi! Olvasni kezdtem és a betűk táncoltak a szemem előtt. Azt írja, hogy december 21-én a Felvidéken fogták el. Onnan Debrecenig gyalog kísérték, s most valamerre vitték munkára, hogy hová, azt a Nagy Isten tudja. Egy hónapja, hogy éheznek, soha nem kell többet neki mákos galuskát főzzünk. Úgy el van gyengülve, hogy alig tud menni, s a hasa nagyon fáj. Karácsony első napján kapta az első fogolykosztot, répalé, egy pár szem főtelen borsó benne, só nélkül. Csak még egyszer pityókával

lakhatnék jól, nem kívánna semmi mást. Ne sirassuk, hanem inkább imádkozzunk, hogy ott fenn viszontláthassuk egymást. Istenem, büntesd meg, amennyi gazember politikusunk volt. Akaszszátok fel őket mind. Ezeket a fiatal gyermekeket, akik még nem éltek, csak tanultak, s készültek egy becsületesebb életre, fegyver nélkül hajtottátok a biztos halálba, s a fogságba. Ettől félt a lelkem legjobban, s pont ez lett a végzete. (9. ének: Erdély hegyel van kerítve – ismétléssel)

2. szakasz

*Lányok, ti erdélyi lányok,
Szedjétek százféle virágot!
Tűzzétek fel a mejjétekbe, hogy
Hóttig jussak eszetelekbe.*

1945. április 7.

Elmúlt a nagyböjt, s eljött a húsvéti szent öröm. Gyönyörű idővel, mintha a természet is diadalt aratott volna a halál felett. Olyan fájdalmas volt a feltámadás, a körmenetben ti egy sem voltatok. Nem kellett vacsorát adni. Húsvét reggelén alig tudtunk enni kezdeni, eltelt első, második ünnep, el a harmadik, s ím szeredán jön Darvas Nándor, s levelet hoz. Mindenható Istenem! Nekem is lett allelujás feltámadás! Újra születtem, búsulok, de nem reménytelenül! No, te napló! Én többet beléd nem írok, csak majd ha valaki hazaérkezik.

1945. május 4.

Uram, Uram, hazajött az én drága kicsi fiam. Oh, áldott légy, jó mennyei Atyám, hogy visszaadtál egyet már. Légy könyörületes, add vissza az én szenvedő Sanyikámat, s Zoltimat is, hogy együtt Te Deumot mondhassunk.

1946. január 28.

Értesítés jött, hogy Sanyikám még március 26-án meghalt, mindjárt egy éve. Tehát bekövetkezett, amitől úgy rettegtem, a három közül egy nem fog hazajönni, így álmodtam, s így teljesült be az álmom. Drága jó gyermekem,

10. ének: Az hol én elmegyek

Parlando, rubato; Lento

Az hol én el-me-gyek Még az fák is sír-nak.

Gyen - ge á - ga - i - ról

Le - ve - lek le hull - nak.

11. ének: Aj, sirass édesanyám

Parlando ♩ = 76-72

Aj, si - rass, é - des - a - nyám míg e - lőt - ted já - rok,
Mert aztán sirathatsz, ha tőled el - vá - lok. Aj,
a jó Is - ten tud - ja hol tör - tén ha - lá - lom,
A jó Is - ten tud - ja hol tör - tén ha - lá - lom.

hogy kellett meghalj orosz földön, messze édesanyádtól. Még csak egy korty vízzel sem enyhíthetem a fájalmát. Istenem, Istenem, tehát csak odafent találkozunk, hiába volt minden, nem jött, s nem jön soha haza, nem látja meg a báránkjáját, nem a kicsi bocit, sem a fejőstehenet, pedig értetek szerzettük, hogy legyen tej, ha hazajöttök.

S hát Zolti, vajon róla igaz-e az állítólagos amerikai fogság?
(10. ének: Az hol én elmegyek...)

2. szakasz

*Hulljatok levelek,
Rejtsetek el engem,
Mert az én édesem
Sírova keres engem.*

3. szakasz

*Ne keress édesem,
Mert el vagyok rejtve,
Bánatfa levélbe
El vagyok temetve.*

1946. április.

Zolti itthon van, hazahozta a Nagy Isten. Sanyikám ottmaradt valahol a Magas-Tátrában, Havas-alján... Elmondattuk a gyászmisét is, orgonanyílás idején, orgonavirágos koporsó mellett, s Tamásné keresztmamának azt mondta másnap éjjel álmában: „én is ott álltam, keresztmama, a koporsónál.”

Nincs tovább a napló, lezárult, de én mégis várlak, virágnyíláskor, gyümölcséréskor, falevél hullással. Várlak télen, hideg hófúváskor, karácsony este, húsvétkor is, addig, amíg élek, s amíg lassan elfogyok, mint a gyertyaláng, s amíg ott a Jóistennél találkozunk, s meleg szeretettel egymás nyakába borulunk, anyukád.

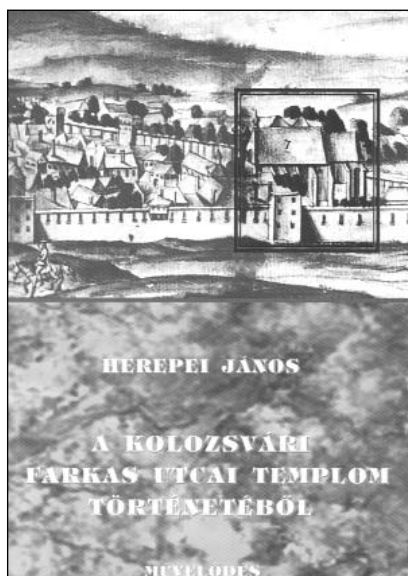
(11. ének: Aj, sirass édesanyám...)

2. szakasz

*Aj, Istenem Istenem,
hol léssen halálom?
Erdőn-e vaj mezőn,
vaj pedig tengeren?
Aj, ha erdőn veszek el,
ki temet el engem,
Ha tengeren veszek,
ki sirat meg engem?*

3. szakasz

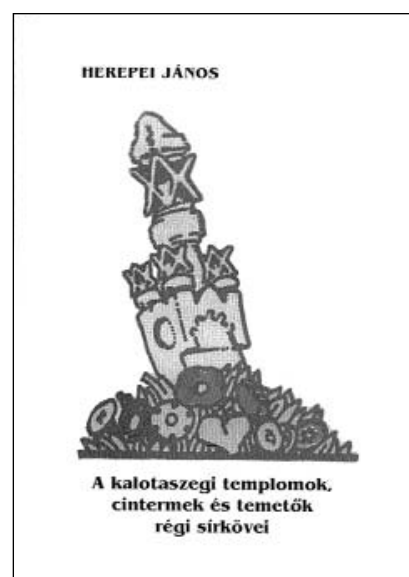
*Aj, el is eltemetnek
az erdei vadak,
Meg is megsiratnak
az égi madarak.
Aj, tengernek nagy habja
szemfedelem leszen,
Tengernek zúgása harangszóm
is leszen.*

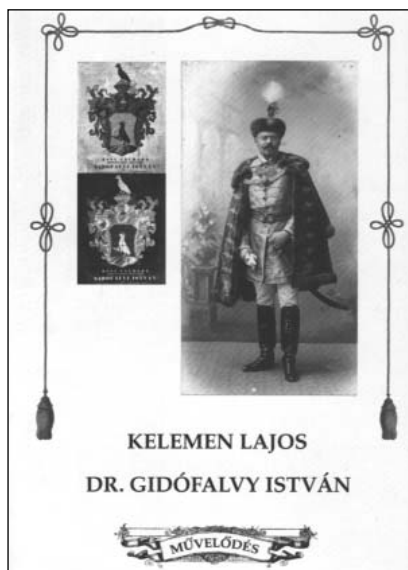

KÖNYVEINKRŐL

Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből* (Az 1638–1647. évi építkezés, berendezés és felszerelés adataira). Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter.
20 cm 274 l. 15 kép. 110 000 lej.

Herepei János: *A kalotaszegi templomok, cintermek és temetők régi sírkövei.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter.
21 cm 124 l. 8 kép. 40 000 lej.

Kelemen Lajos: *Dr. Gidófalvy István* (Életrajz). Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a kísérőtanulmányt írta, a függeléket összeállította Sas Péter. 24 cm 232 l. 145 kép. 160 000 lej.

Szentimrei Jenő: *Ferenc tekintetes úr.* Kölcsey Ferenc életregénye. Közös kiadásban a sepsiszentgyörgyi Castrum Könyvkiadóval 16 cm 332 l. 65 000 lej.

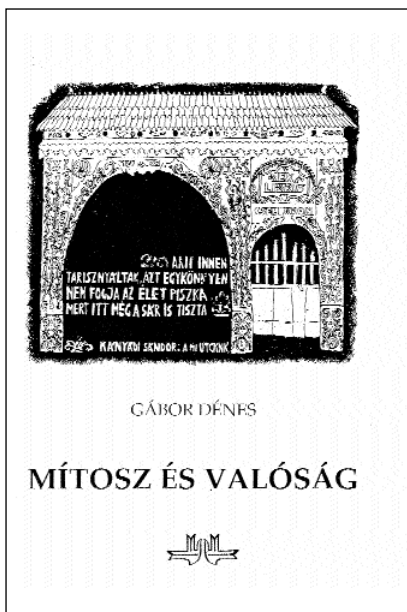
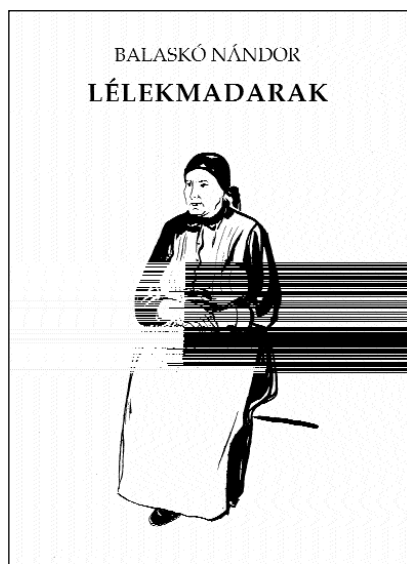
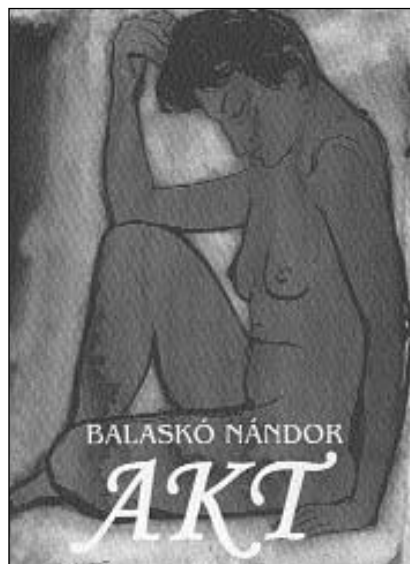
Balaskó Nándor: *Akt.* Sajtó alá rendezte, az előszót írta Orbán István. 20 cm 102 l. 78 kép. 75 000 lej.

Balaskó Nándor: *Lélekmadarak.* Sajtó alá rendezte, az előszót írta Orbán István. 20 cm. 64 l. 49 kép. 30 000 lej.

Balogh Ernő: *Régi erdélyi fotográfiák.* Az előszót írta Magyarai Gábor. 17 cm 48 l. 38 kép. 64 000 lej.

Gábor Dénes: *Mítosz és valóság* Gondolatok a székely himnuszról. 16 cm 32 l. (kottamelléklettel) 20 000 lej.

A felsorolt kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a szerkesztőség címén 10% kedvezménnyel. A küldeményeket utánvétellel postázzuk, külön postaköltséget nem számítunk fel.

A MŰVELŐDÉS megrendelhető minden postahivatalnál. Sorszámunk a sajtókatalógusban: 4067. A KÖNYVESHÁZ sorszáma: 7055. Előfizetőknek negyedévre 18000 lej, egy szám ára januártól 10000 lej.

Magyarországon előfizethető a Könyvtárellátó útján (1391 Bp., Váci út 19. p.f. 204), a Magyar Napló szerkesztőségében (1062 Bp. VI. Bajza utca 18) és a Custos-Zöld Könyvesboltban (II. Margit krt. 6). Megvásárolható, illetve előjegyezhető a MŰVELŐDÉS és a KÖNYVESHÁZ az alábbi helységeken:

KOLOZSVÁR: a szerkesztőségben (utánvétellel régi számok is); előfizethető az Apex lapterjesztőnél; RODIPET; Röser Antikvárium;
SZAMOSÚJVÁR: Téka Alapítvány;
TORDA: RMDSZ, Vásárhelyi Géza Könyvtár;
ARAD: Tulipán Kft.;
BESZTERCE: RMDSZ;
MICSKE: Hodgyai Edit;
NAGYSZALONTA: Arany János Művelődési Egyesület;
BRASSÓ: Áprily Lajos Gimnázium (Pásztori Klára);
FOGARAS: unitárius parókia;
KÓHALOM: református parókia;
NÉGYFALU: Köpe Ilona;
GYULAFEHÉRVÁR: Gróf Majláth Gusztáv Károly Gimnázium;
NAGYENYED: Bethlen Gábor Gimnázium;
CSÍKSZEREDA: Márton Áron Gimnázium;
CORVINA Könyvesház;
CSÍKSZENTDOMOKOS: általános iskola;
CSÍKSZENTMÁRTON: Bajkó István;
GYERGYÓSZENTMIKLÓS: Ambrus András;
SZÉKELYUDVARHELY: Benedek Elek Tanítóképző Főiskola;
SZÉKELYKERESZTÚR: múzeum;
PISKI: református parókia;
SEPSISZENTGYÖRGY: BOJTÁR Kft; Csikós Júlia; H-Press; Mikes Kelemen Köznevelődési Egyesület;
BARÓT: Váncza Gabriella;
KÉZDIVÁSÁRHELY: Bod Péter Tanítóképző;

KOVÁSZNA: Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium és városi könyvtár;
UZON: Ambrus László;
RESICA: református parókia;
MÁRAMAROSSZIGET: Hollósy Simon Művelődési Egyesület;
NAGYBÁNYA: Könyvesház;
SZAMOSARDÓ: Vicsai János;
MAROSVÁSÁRHELY: RMDSZ; Vártemplom parókiája; Fazekas Károly lapterjesztő (Panselutelor nr. 4/3);
DICSŐSZENTMÁRTON: Sipos Domokos Művelődési Egyesület;
GERNYESZEG: általános iskola;
LUDAS: Székely Réka;
NYÁRÁDSZEREDA: Molnár Elvira;
SÁROMBERKE: IKE;
SZOVÁTA: Szabó Gizella;
SZATMÁRNÉMETHI: Baraprest Kft; Papp Piroska;
NAGYSZEBEN: RMDSZ;
MEDGYES: református parókia;
ZILAH: gimnázium; Kovács Kuruc János;
KRASZNA: Hajas Matild;
SZILÁGYCSEH: Tövishát Egyesület;
SZILÁGYSOMLYÓ: Báthory Alapítvány;
ZSIBÓ: Mátyus Éva;
TEMESVÁR: Boér Jenő;
LUGOS: Fülöp Lídia;
BUKAREST: Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság.

Lapszámunk szerzői:

Kusztos Tibor, lelkipásztor – *Bánffyhyunyad* * **Bakos István**, közíró – *Budapest* * **Tekse Antal**, tisztviselő – *Csíkszentmárton* * **Orbán István**, grafikus, rajztanár * **Peti Lehel**, egyetemi hallgató – *Kolozsvár* * **Sylvester Lajos**, újságíró – *Sepsiszentgyörgy* * **Pálfalvi Attila**, főiskolai tanár – *Székelyudvarhely* * **Boér Jenő**, főszerkesztő – *Temesvár* * **Keresztes Erzsébet**, zenetanár – *Uzon*

6000 lej